naše řeč

STAV PRO JAZYK ČESKÝ ČS. AKADEMIE VĚD

-2

ROČNÍK XXXVII • 1954

NAKLADATELSTVÍ ČESKOSLOVENSKÉ AKADEMIE VĚD

NAŠE ŘEČ • ROČNÍK XXXVII • ČÍSLO 1-2 • VYŠLO V BŘEZNU 1954

Vydává Ústav pro jazyk český Československé akademie věd v Nakladatelství ČSAV. — Vedoucí redaktor: univ. prof. Dr Alois Jedlička, výkonný redaktor: Dr František Daneš; členové redakční rady: univ. prof. Dr Jaromír Bělič, akademik Bohuslav Havránek, univ. prof. Dr Václav Machek, univ. prof. Dr Vladimír Šmilauer, akademik František Trávníček, Dr František Váhala.

Redakce: Letenská ul. 4, Praha III, tel. 633 51 až 53. — Tiskne Knihtisk, n. p., závod 03, Jungmannova tř. 15, Praha II. — Administrace v Nakladatelství Československé akademie věd, Vodičkova ul. č. 40, Praha II, tel. 23 12 76, 23 14 78.

Vychází v pěti dvojčíslech do roka; předplatné na celý ročník 20 Kčs, cena jednoho dvojčísla 4 Kčs.

Dotazy, příspěvky a recensní výtisky zasílejte na adresu redakce (Letenská ul. 4, Praha III).

Toto dvojčíslo Naší řeči vychází z technických důvodů opožděně. Aby se nahradilo zpoždění, a také proto, že se soustředil větší počet příspěvků věnovaných prof. dr. Kvido Hodurovi k pětasedmdesátým narozeninám, vyjde příští číslo Naší řeči v rozsahu čtyrčísla v červnu t. r. Velká většina příspěvků bude věnována otázkám slohu a rozboru jazyka a slohu literárních děl.

KNIHY A ČASOPISY ZASLANÉ REDAKCI

Nakladatelství Československé akademie věd: Josef Dobrovský 1753—1953 (Sborník studií k dvoustému výročí narození). Bohuslav Hála, Fonetika polštiny (Rozpravy ČSAV, roč. 64, řada SV, sešit 1). Zdeněk Bažant, Slovník stavebné mechaniky a příbuzných oborů v pěti řečích. — Ze Státního pedagogického nakladatelství: Otto Ducháček, O vzájemném vlivu tvaru a významu slov. František Daneš — Bohuslav Hála — Alois Jedlička — Milan Romportl, O mluveném slově. — Ze Státního nakladatelství krásné literatury, hudby a umění: Charles Dickens, Zlé časy. — Z Nakladatelství Akademie věd SSSR: Učenyje zapisky Instituta slavjanovedenia VII.

Čísla běžných ročníků těchto časopisů: Bolgarija; Język polski; Izvestija Akademii nauk SSSR, otd. jazyka i literatury; Literární noviny; Nový život; Slovenské odborné názvoslovie; Slovo a slovesnost; Svět práce; Učitelské noviny.

O TAK ZVANÝCH VĚTÁCH PŘÍČINNÝCH A ÚČINKOVÝCH

(Podněty k diskusi)

KAREL SVOBODA

Ve většině našich mluvnic se v souvětí podřadném traduje dělení vět příčinných na věty důvodové, podmínkové, účelové a přípustkové a řazení vět účinkových mezi věty způsobové. Jestliže však zkoumáme, jak se v těchto větách odrážejí vztahy objektivního světa prostřednictvím myšlení a jak se v nich projevují úspěchy poznávací činnosti člověka, zjistíme, že uvedené dělení není správné. Chceme-li hlouběji vniknout do vzájemného vztahu mezi jazykem a myšlením, nemůžeme se obejít bez některých pojmů, které vypracovala logika. A přece většina mluvnic našich i cizích neužívá logických pojmů, na př. příčina, důvod, podmínka, účinek, ve shodě s logikou, leckdy se jejich obsah nepokoušela vůbec objasnit, ani si neujasnila rozdíl v terminologii jazykovědné a logické.

Ve svém výkladu o vztahu mezi jazykem a myšlením, mezi jazykovou formou a věcným obsahem, jak se projevuje v t. zv. větách příčinných a větách účinkových, pokusím se objasnit příslušné pojmy jazykovědné, jako je na př. věta důvodová, podmínková a p. Poněvadž však i v těchto větách je jazyk „bezprostřední skutečnost myšlenky", nemohu se tu obejít bez těch logických pojmů, které ukazují, jak lidské myšlení poznává souvislosti mezi jednotlivými jevy objektivního světa.

Abychom mohli zkoumat t. zv. věty příčinné, srovnejme si nejprve, jaký je rozdíl mezi příčinou a důvodem, neboť oba pojmy se mohou nejsnadněji zaměňovat. „Příčinou nazýváme jev, který nutně vyvolává druhý jev" (Vinogradov—Kuzmin, Logika, Praha 1951, str. 113). „Myšlenka, z které vyplývá jiná myšlenka, nazývá se důvod" (Strogovič, Logika, Moskva 1949, str. 52). „Tak jako každá věc a každý jev v přírodě i ve společnosti mají svou příčinu, tak také každá myšlenka musí mít důvod. V tom smyslu musíme příčinu a důvod jednak rozlišovat — věci mají své příčiny, myšlenky mají své důvody, jednak uvést v těs-

nou dialektickou jednotu" (M. Machovec, Logika, Praha 1952, str. 177).

Objasněme si nyní rozdíl mezi příčinou a důvodem na příkladech. Příklady na příčinu: *Řeka zamrzá, protože se snižuje teplota okolního vzduchu pod bod mrazu.* Věta druhá vyjadřuje jev, který způsobuje (je příčinou toho), že nastává ten jev, který je vyjádřen větou první. Stejně je tomu s touto větou: *V místnosti se oteplilo, poněvadž důkladně přiložili do kamen.* Podobně i ve větě *Jan šel hned po obědě, protože si chtěl sednout na tribunu* bylo přání sednout si na tribunu příčinou toho, že Jan šel hned po obědě.

Příklady na důvod: *Zmeškal patrně vlak, poněvadž by tu jinak musel být...* (tu věta se spojkou *poněvadž* neuvádí příčinu toho, proč někdo zmeškal vlak, nýbrž odůvodňuje názor vyjádřený v první větě). Vyjděme však od souvětí, o kterých jsme shora konstatovali, že v nich věta se spojkou *protože* vyjadřuje jev, který je příčinou jevu vyjádřeného ve větě řídící. Pozměňme první větu tak, aby byla chápána nikoli jako nepochybné zjištění, nýbrž jako osobní názor, jako domněnka: *Řeka patrně zamrzá, protože se snižuje teplota okolního vzduchu pod bod mrazu.* Tu větu se spojkou *protože* chápeme jako odůvodnění toho, co se vypovídá ve větě řídící. Podobně změna ve větě řídící (též změna v její zvukové podobě) vyvolává změnu v chápání věty se spojkou *protože* na př. v tomto případě: *Jan šel jistě hned po obědě, protože si chtěl sednout na tribunu.* V obou těchto případech je důvod odrazem příčiny objektivního světa.

Vezměme tento případ: *Já to sice necítím, ale v pokoji se musilo oteplit, protože teploměr stoupl o pět stupňů.* Tu třetí věta (se spojkou *protože*) vyjadřuje opět důvod, t. j. myšlenku, jejíž přijetí nás zavazuje, abychom přijali myšlenku vyjádřenou ve větě druhé. Tu však důvod neobsahuje příčinu, nýbrž účinek toho, co je vyjádřeno ve větě předcházející (stoupnutí teploměru je účinkem oteplení v pokoji). V takových případech je nezbytné, aby obsah věty řídící, který se odůvodňuje, byl formulován jako osobní názor. Taková formulace je nutná vždy tam, kde důvod neobsahuje příčinu, nýbrž účinek, vysvětlení a p. Formulaci zejména psané věty (t. j. věty, v které se neuplatňuje intonace), z níž by nebylo patrné, že běží o osobní názor, bychom v takovém případě nepokládali za správnou, na př. *V pokoji se oteplilo, protože stoupl teploměr.* Důvod, který je odrazem účinku, může být vyjádřen též větou se spojkou *neboť*: *Přišel asi o nějakou chvíli dřív než oni, neboť již seděl rozložen v křesle.*

Správnost poznatku o tom, že věty důvodové odrážejí někdy účinek a že pak věta řídící (pokud to nečiní zbytečným souvislost,

situace) musí mít subjektivní zabarvení, můžeme si ještě ověřit tímto příkladem: *Protože silně pršelo, tekou po ulicích proudy vody.* První věta obsahuje příčinu děje vyjádřeného ve větě hlavní, děje, který je vzhledem k příčině účinkem. Změňme však souvětí tak, že účinek bude podán jako důvod větou se spojkou *protože*: *Jistě silně pršelo, protože po ulicích tekou proudy vody.* Opět jsme musili zjistit, že obsah věty se spojkou *protože* bude chápán jako důvod tím, že jsme zřetelně, na př. příslovcem *jistě*, zvláštní intonací i výraznější přestávkou po větě hlavní vyjádřili větu hlavní jako osobní myšlenku, názor.

Vezměme ještě tento případ věty důvodové: *Nikoli tedy nějaká myšlenka náboženská . . ., nýbrž sociální jest základem těchto sekt (na př. Valdenských a jiných chudých bratří 13. století), neboť chudoba není přece hodnota náboženská ani mravní, nýbrž jen a jen zjev sociální* (Zd. Nejedlý, Velké osobnosti, 1951, str. 25). Je patrné, že tu věta se spojkou *neboť* objasňuje, konkretisuje určitou myšlenku (pojem chudoby), a tím získává pro myšlenku vyjádřenou v obou předcházejících větách řídících. Odůvodňovat to, co je vyjádřeno ve větě řídící, můžeme též jeho účelností, na př.: *Bych lásku k vlasti v srdci zdejších dívek zbudila, chtěla jsem jim předčítat, předně historii, neboť jen tou se může pravé lásky docíliti.* (B. Němcová, Obrazy z okolí domažlického).

Z toho, co zde bylo dosud uvedeno, je možno učinit tento závěr. Věty se spojkami *poněvadž, protože, jelikož, neboť* a j. obsahují buď d ů v o d, jestliže jimi dokazujeme, že něco je opravdu tak, jak tvrdíme ve větě řídící, jestliže přesvědčujeme o pravdivosti toho, co říkáme ve větě řídící, jestliže přesvědčujeme o správnosti našeho jednání, nebo p ř í č i n u, jestliže se jimi objasňuje, čím je vyvoláno to, co je vyjádřeno ve větě řídící. Pojem „důvod" a tudíž i pojem „věta důvodová" nelze podřazovat pojmům „příčina" a „věta příčinná". Termín *věty příčinné* je třeba omezit na takové věty se spojkou *protože, poněvadž, jelikož, neboť* a p., kterými je skutečně vyjádřena příčina, název věty důvodové pak náleží takovým větám s týmiž spojkami *protože, poněvadž, jelikož, neboť* a j., které vyjadřují důvod. Název věty důvodové pro všechny věty se spojkami *protože, poněvadž, jelikož, neboť* a j. nevystihuje plně jejich obsahovou náplň. Nechceme-li při určování vět spojkami *protože, poněvadž, jelikož, neboť* a j. nechat stranou jejich konkretní obsahovou náplň, musíme je rozlišovat na věty p ř í č i n n é a d ů v o d o v é ve smyslu shora uvedeném.

K zajímavým poznatkům nás přivede též obsahová analysa vět p o d m í n k o v ý c h. Než přistoupíme k vlastnímu rozboru

podmínkových vět, připomeňme si, co se rozumí podmínkou v logice. Logika Vinogradovova-Kuzminova praví: „Příčinu nesmíme zaměňovat s podmínkou. Každá příčinná spojitost vzniká za jistých podmínek, které mohou brániti nebo napomáhati, aby se objevil následek. Ale podmínky nemohou samy od sebe vyvolat následek, tím se liší od příčiny" (str. 114). Reálná podmínka, jak tu byla formulována, je tedy jev, který vznik jiného jevu buď usnadňuje, nebo ztěžuje, ale přímo jej nevyvolává. Podmínkou v tom smyslu je na př. atmosférický tlak vzhledem k varu kapalin, neboť atmosférický tlak var kapalin nevyvolává, ale ovlivňuje jej tak, že při vyšším tlaku je bod varu výše, při nižším tlaku je bod varu níže.

Pozorujme nyní obsahy vět podmínkových v tomto souvětí: *Voda se vaří, jestliže ji zahřejeme na 100 stupňů a působí na ni tlak jedné atmosféry.* Je nám nyní jasné, že první věta podmínková odráží příčinu, druhá věta podmínková reálnou podmínku. Je zajisté pro myšlení člověka důležité, aby si tento dvojí obsah vět podmínkových uvědomil a s ním počítal. Je to důležité jak pro toho, kdo se učí novým poznatkům, tak i pro toho, kdo druhému nové poznatky vykládá.

Na druhé straně je třeba si uvědomit, že jev v jednom vztahu může být příčinou, v druhém vztahu reálnou podmínkou, při čemž rozdíl v oněch vztazích může být velmi malý. Tak na př. „tlak jedné atmosféry" je reálnou podmínkou vzhledem k varu kapalin vůbec (neboť var kapalin nevyvolává, jen jeho vznik ovlivňuje), je však jednou z příčin toho, že var vody nastává právě při 100 stupních. Jestliže určitý jev A nastává jen za působení většího počtu jevů B_1, B_2, B_3 atd., je velmi nesnadné zjistit, který z jevů B_1, B_2, B_3 atd. je příčinou a který podmínkou. Tím obtížnější je tu jazyková formulace, která by tento rozdíl vystihla v jednom souvětí. Ostatně ani v theorii vědeckého myšlení se nečiní vždy v terminologii rozdíl mezi příčinou a reálnou podmínkou; tak na př. v Strogovičově Logice, v níž se pojmu reálná podmínka vůbec neužívá, čteme na str. 303 tuto větu: „Spojitost těchto příčin se může projevovat jak v tom, že jedny příčiny zesilují působení druhých, tak v tom, že jedny příčiny zeslabují nebo vůbec ruší působení druhých." I jednotlivé vědní obory užívají pojmu „podmínka" v širší významové platnosti, mínice jím nejen reálnou podmínku, ale i příčinu. Tak na př. v Biologii člověka pro 4. třídu gymnasií (1951) na str. 200 čteme: „Měl však (Darwin) už představu o tom, že znak počínající se měnit v určitém směru pokračuje v měnlivosti u potomků týmž směrem,

mají-li na potomky vliv stále tytéž podmínky, jež vyvolaly změnu znaků u předků“ (proloženo ode mne).

Podobně se i v tzv. větách podmínkových odráží nejen příčina, ale i reálná podmínka. Příklady na příčinu: *Stoupá-li teplota, stoupá teploměr. Jestliže změníme typ výměny látek živého těla, změníme dědičnost. Jestliže vody průtoku nemají, dmou se* (Kom. Z. 469, citováno podle Gebauerovy Historické mluvnice IV, 61).

Časté jsou však i věty podmínkové, které vyjadřují reálnou podmínku: *Jestliže mu dáte svobodu, začne opět hýřit* [svoboda zde není příčinou hýření, nýbrž reálnou podmínkou, za které se špatný zvyk (hýření) může znovu rozvinout]. *Vyhovím vám, bude-li to možné. Jestliže bude kniha laciná, koupím si ji* — tu jistě ve velké většině případů vyjadřuje věta podmínková reálnou podmínku, neboť knihu sotva kdy koupím z té příčiny, že je laciná, nýbrž na př. z té příčiny, že ji potřebuji, její levnost je jen podmínkou nákupu. Jindy je třeba dobře znát situaci, máme-li rozhodnout, běží-li o příčinu či reálnou podmínku. Tak ve větě *Bylo-li pěkně, chodívali jsme na procházku* může být ve větě podmínkové vyjádřena příčina procházky, ale i reálná podmínka, neboť příčinou procházky mohl být zdravotní stav a pěkné počasí ji mohlo jen podporovat.

Jsou i takové případy, jak jsme shora viděli, v nichž v jednom souvětí jedna ze dvou vět podmínkových, někdy přímo souřadně spojených, vyjadřuje příčinu a druhá reálnou podmínku: *Životní úroveň se zvyšuje, jestliže se zvyšuje výroba a vyrobené zboží je spravedlivě rozdělováno* — první věta podmínková vyjadřuje příčinu, druhá reálnou podmínku. Podobně: *Prochází-li proud dvěma vodiči blízko sebe položenými, působí magnetické pole jednoho vodiče na druhý vodič (a naopak), a je-li jeden z vodičů pohyblivý, uvede jej do pohybu* (Fysika pro 4. třídu gymnasií, 1951, str. 80) — první věta podmínková vyjadřuje příčinu, druhá reálnou podmínku. Stejně je tomu i v tomto souvětí: *Jestliže se člověk v tom soustavně cvičí, vydrží běžet i na dlouhé vzdálenosti bez újmy na zdraví, ale ovšem jen tehdy, má-li zdravé srdce a plíce.*

Tím však, co bylo dosud uvedeno, není reálný obsah vět podmínkových vyčerpán. Vezměme tato souvětí: *Má-li být ve světě lépe, je třeba zničiti ten strašný stálý boj mezi lidmi* (Zd. Nejedlý, Velké osobnosti, str. 33). *Chceš-li být zdráv, musíš zachovávat určitou životosprávu.* Tu ve větách podmínkových si myslíme cíl, kterého má být dosaženo dějem vyjádřeným ve větách řídících. Vyjadřují tedy tyto věty podmínkové účel lidského jednání.

Avšak ve větách *Létají-li vlaštovky nízko, bude pršet. Jsou-li červánky jasně rudé, bude vítr* jde pouze o obvyklou shodu časovou, tu věty podmínkové nevyjadřují ani příčinu, ani reálnou podmínku jevů, které jsou vyjádřeny ve větách hlavních.

Jindy běží o pouhou shodu místní: *Položíme-li pravou ruku na vodič tak, aby prsty ukazovaly směr proudu a dlaň byla obrácena k magnetce, vychýlí se severní pól magnetky směrem palce.*

Než vezměte tyto případy: *Záviděl-li někomu, tož jen klukům ze statků.* Bass (citováno podle Novočeské skladby Vl. Šmilauera, str. 324, kde se věta řadí mezi věty podmínkové). *Domníval-li se však Pecka, že slevači Kiliánovi postačí Chleborádův smířlivý úsměv, pak se zmýlil* (A. Branald, Chléb a píseň, str. 22). *Neměl bych nic proti tomu, kdyby Vinci u vás vystavoval* (tamtéž str. 42). *Jestliže jsi včera chytil vlak, bylo to proto, že měl zpoždění. Používáme-li k zvonění elektrickým zvonkem za zdroj baterie o 4,5 voltů, proč cítíme téměř nesnesitelné účinky proudových nárazů, když se dvěma prsty dotkneme svorek zvonku?* Tu všude mezi obsahy vět hlavních a vedlejších není vztah ani příčiny, ani reálné podmínky, ani účelu, ani shoda časová či místní, zakládající se na tom, že se určité jevy velmi často spolu vyskytují. Tu se ve větě se spojkou *jestliže* uvádí na mysl čtenáře či posluchače jeden možný případ (eventualita, srovn. F. Brunot: La pensée et la langue, 1922, str. 869) a ten se v další větě objasňuje nebo se k němu zaujímá stanovisko. Prospělo by věci, kdybychom tyto věty nazývali nepravými větami podmínkovými.

Setkáme se i se souvětími, v nichž jedna (první) ze dvou souřadně spojených vět podmínkových uvádí určitou eventualitu, druhá pak příčinu jevu, který je vyjádřen větou řídící. Tak je tomu na př. v této větě: *Má-li naopak T_1 a T_2* (myslí se tím spolu svařené tyče antimonu a vizmutu v thermoelektrickém článku) *stejné teploty a protéká-li proud článkem, vznikne mezi T_1 a T_2 diference teplot* (Fysika pro 4. třídu gymnasií 1951, str. 70).[1]

Uvedené příklady ukazují, že reálný obsah vět podmínkových je velmi široký, že vyjadřují příčinu, reálnou podmínku, účel, ale i pouhou vnější, ale pravidelnou shodu časovou a místní, ba i ojedinělou eventualitu. Společné mají věty podmínkové to, že uvádějí všechny okolnosti jen jako myšlené (a to možné i nemožné) na rozdíl na př. od vět příčinných a časových, které podávají své obsahy jako existující ať v přítomnosti nebo minulosti nebo bu-

---

[1] Bylo by možno uvést ještě další typy nepravých podmínkových souvětí, na př. typ *Jestli umění klasické bylo výběrové, je moderní umění obráceno . . .*, o němž psal podrobně Fr. Trávníček ve Slově a slovesnosti 8, 1942, s. 124n.
Pozn. red.

doucnosti. Na těchto myšlených obsazích činí mluvčí ve větách podmínkových s výjimkou nepravých vět podmínkových závislou existenci či realisaci obsahů vyjádřených ve větách řídících. Tento rozbor můžeme uzavřít zjištěním, že myšlenková podmínka, jak je vyjádřena ve větách podmínkových, je pojem značně širší než reálná podmínka a že věty podmínkové ve své mnohoznačnosti nemohou být zahrnuty pod pojem vět příčinných.

Chápání vět účelových jako druhu vět příčinných je založeno na výkladu, že účel je chtěná nebo následující příčina. Příčina však nemůže být ani chtěná, ani následující, příčina na rozdíl od účelu existuje nezávisle na mysli člověka. „Příčina jevu vždy předchází tento jev (Strogovič, Logika, str. 294). Nemůžeme tudíž slovem příčina označovat jev, kterého chceme teprve dosáhnout. Matení pojmů, s nímž se setkáváme ve výkladu účelu na počátku odstavce uvedeném, zakládá se (někdy nevědomky) na teleologickém výkladu jevů, který tvrdí, „že v základě stavby organismů je vnitřní cíl, předem určující směr rozvoje rostlin a živočichů“ (Kratkij filosofskij slovar', red. M. Rozental a P. Judin, 1952, str. 513). Cíl je tu prý tedy předem dán, podobně jako se to praví o účelu, jenž se chybně označuje za příčinu, t. j. skutečný jev objektivního světa předem existující. Účel, jak je vyjádřen ve větě účelové, existuje však před děním toho, co je vyjádřeno ve větě řídící, pouze v lidské a výjimečně zvířecí mysli, a to na rozdíl od příčiny, která existuje nezávisle na tom, zda si ji člověk myslí či nikoli. Odtud věty účelové odrážejí za prvé cíl lidského jednání, neboť „pouze činnost člověka se vyznačuje cílevědomostí“ (Kratkij filosofskij slovar', str. 513): *Věnoval se lékařství, aby pomáhal lidem překonávat nemoci.* Za druhé vyjadřují účelnost instinktů a zvyků zvířat a inteligentního chování nejvyšších představitelů živočišného světa: *Pes přicházel vždy v poledne do kuchyně, aby dostal zbytky od oběda. Opice spojila dvě tyče, aby se mohla zmocnit banánu.* Za třetí věty účelové vyjadřují účelnost živých orgánů. Tu je však třeba zdůraznit, že „relativní účelnost stavby a životních funkcí organismů, pozorovaná v organickém světě, je výsledkem přírodního výběru“ (Kratkij filosofskij slovar', str. 514), že však tato účelnost, vyjádřená ve větě účelové, nebyla předem dána proto, aby nastalo to, co je vyjádřeno ve větě řídící, že ji tudíž nemůžeme označovat za příčinu: *Křídla hmyzu na ostrově Madeiře jsou zakrslá, aby silné větrné smrště, které tam často přicházejí, nezanášely hmyz do moře.*

Z toho, co jsem tu ukázal, je patrno, že nesmírná většina vět

řídících k větám účelovým vyjadřuje lidskou činnost, která směřuje k tomu, co je vyjádřeno ve větě účelové; nesrovnatelně menší je frekvence těch vět řídících k větám účelovým, které vyjadřují činnost živočichů a živých orgánů. I tam, kde se ve větě řídící v souvětí účelovém mluví jen o neživých předmětech, je předpokladem tohoto faktu majícího nějaký účel opět činnost člověka: *Je-li vodič nabit elektřinou, musí být dokonale isolován* (t. j. člověkem), *aby se v něm elektřina udržela.*

Věty přípustkové vyjadřují jev, který je provázen něčím neobvyklým, neočekávaným (*Paměť měl výbornou, třebaže byl již muž vysokého věku* Jir.) nebo za nímž něco neobvyklého, neočekávaného, co je obsaženo ve větě řídící, následuje (*Ač jsem silně nachlazen, půjdu do školy*). Tato neočekávanost, ba rozpor jsou dány tím, že určitý jev (vysoký věk v prvním souvětí, silné nachlazení v druhém) nevyvolal očekávaný účinek. Ani tady není proto zcela správné mluvit o příčině, jejíž očekávaný důsledek se nedostavil, neboť určitému jevu přísluší označení *příčina* plně jen tehdy, jestliže jiný jev skutečně vyvolá. Věty přípustkové jsou odrazem toho, že „vzájemné působení (jevů) v přírodě a společnosti je mnohem širší, hlubší, universálnější než působení dvou jevů“ (M. M. Rozental, Marksistskij dialektičeskij metod, 1952, str. 64). Jsou odrazem těch poměrů v objektivním světě, kdy se očekávaný účinek nedostaví proto, že tomu zabránila jiná okolnost a vynutila si jiný účinek. Tuto okolnost nevyjádříme, rozumí-li se ze situace: *Třebaže se málo učí, prospívá ve škole dobře* (není třeba dodávat, že má značné nadání, protože se to ví ze situace). Jindy uplatňující se okolnost vyjádříme až v další větě, nikoli již v souvětí s větou přípustkovou: *Třebaže sedí nad knihami celé hodiny, jeho znalosti jsou špatné. Nedovede se totiž při studiu soustředit.* Jindy onu okolnost vyjádříme přímo v souvětí, v němž je věta přípustková: *Ačkoli tedy všechna tělesa obsahují jisté množství elektrických nábojů, obecně to nepozorujeme, protože se účinky kladných a záporných nábojů navzájem vyrovnávají* (Fysika pro 4. třídu gymnasií, 1951, str. 7.).

Při rozboru souvětí vzhledem k tomu, jak v nich lidské myšlení odráží vzájemné vztahy objektivní skutečnosti, neobstojí ani ta dosavadní praxe většiny našich mluvnic, která uvádí věty účinkové jako druh vět způsobových. Věta účinková nevyjadřuje vzhledem k větě řídící způsob, jak se dálo či bylo provedeno to, co je vyjádřeno ve větě řídící, nýbrž účinek určitého způsobu provedení či účinek jevu vůbec. V tom smyslu je třeba rozlišovat dva druhy vět účinkových.

V jednom z nich, který bychom mohli nazvat účinkové věty určovací, účinkem se blíže určuje některý člen věty řídící. Tak na př. ve větě *Pracoval tak, že si získal obdiv všech známých* je způsob práce vyjádřen příslovcem *tak*, které může být blíže určeno jiným příslovcem, na př. *pilně* (tedy *tak pilně*). Věta účinková pak blíže určuje příslovce *tak* (*pilně*) tím, že uvádí účinek kvality práce příslovcem označené[2]. Podobně ve větě *Četl knihu s takovým zájmem, že zapomněl na schůzku* věta účinková vyjádřuje opět účinek, t. j. jev, který byl vyvolán čtením určité kvality, t. j. čtením s velkým zájmem, kdežto způsob, jak se něco dělo, je vyjádřen právě výrazem *s takovým zájmem*.

Druhý druh vět účinkových, který bychom mohli nazvat věty účinkové následné, podává účinek, jenž je vyvolán celým dějem, jak je vyjádřen ve větě řídící, nikoli pouze určitou kvalitou tohoto děje, jak je tomu ve větách účinkových určovacích. Věta účinková následná je na př. v tomto souvětí: *Zapomněl jsem si peníze, takže jsem knihu nemohl koupit.* Na větách účinkových následných vidíme zejména jasně, že nevyjadřují způsob nějakého děje A, nýbrž děj B, který byl dějem A vyvolán nebo z něho zákonitě vyplynul.

Věty účinkové následné mají velmi blízko k větám příčinným: obsah jejich vět řídících se dá vyjádřit větou příčinnou, která pak vyjadřuje příčinu toho, co je obsahem věty hlavní, v niž se změnila věta účinková (*Poněvadž tak pilně pracoval, získal si obdiv všech známých*). Odpovídalo by tudíž obsahu vět účinkových a jeho vztahu k jejich větám řídícím, kdyby nebyly oddělovány od vět příčinných, důvodových, účelových a přípustkových, nýbrž řazeny k nim.

Na druhé straně jsou věty účinkové v užším vztahu k větám d ů s l e d k o v ý m, které se zpravidla uvádějí jako zvláštní druh vět hlavních v souvětích souřadných. „Spojitosti příčiny a účinku v jevech odpovídá v myšlení spojitost důvodu a důsledku“ (Strogovič, Logika, str. 291). „Myšlenka, z které vyplývá jiná myšlenka,

---

[2] Větu *Pracoval tak pilně, že . . .* nelze rozbírat způsobem zde naznačeným, t. j.: výraz *pracoval* je rozvit příslovcem *tak*, toto příslovce rozvito slovem *pilně* a *tak* (*pilně*) rozvito větou účinkovou. — Vskutku jsou zde dvojice: *pracoval — pilně*, *pilně — že . . .*; slovo *tak* není větným členem, nýbrž jen odkazuje k větě vedlejší, která přímo rozvíjí výraz *pilně* (do jaké míry pilně?). Tuto pomocnou funkci výrazu *tak* vidíme z toho, že jej můžeme v mnohých případech buď položit, nebo nepoložit: *Mám pracky* (*tak*) *ztuhlé, že ani prsty nenarovnám. Věci* (*tak*) *známé, že jich už neviděl očima.*

Správné ovšem je, že mezi „účinkovými větami následnými“ a větami důsledkovými rozdílu není. *Pozn. red.*

nazývá se důvodem a ta druhá myšlenka, která vyplývá z první jako z (jejího) důvodu, nazývá se důsledkem" (tamtéž, str. 52).

Větu účinkovou následnou můžeme často změnit ve větu důsledkovou: *Jeho (Beethovenovi) rodiče byli chudí, takže nedostatek byl u nich na denním pořádku* (Zd. Nejedlý, Velké osobnosti, str 104) — tu spojku *takže* můžeme nahradit spojkou *a proto*. Věta důsledková takto vzniklá vystihuje stejnou realitu jako věta účinková, pouze postoj pisatele (či mluvčího) je jiný. Užije-li mluvčí věty účinkové, běží mu o slovní vystižení jevu, který nutně vyplývá z jevu vyjádřeného větou řídící. Užije-li věty důsledkové, běží mu o formulaci myšlenky, o nový článek v myšlenkovém řetězu.

Někdy formulace věty typická pro argumentaci v jednom případě nebo pro prosté konstatování v případě druhém není příznivá prosté náhradě jedné spojky spojkou druhou. Tak formulace *V lese jsou značky, takže nezabloudíte* je obvyklá, kdežto formulace *V lese jsou značky, a proto nezabloudíte* působí druhou svou částí příliš úsečně. Je třeba do věty důsledkové vložit trochu subjektivnosti, na př. *V lese jsou značky, a proto nemůžete zabloudit.*

Jindy složitost vztahů vyžaduje, abychom některý jev podali jako samozřejmý účinek a usnadnili tak čtenáři či posluchači, aby sledoval postup naší argumentace. Vezměme toto souvětí: *Tím se ovšem (Jirásek) docela rozcházel s uměním buržoasním, v němž takové sloužící umění, označované hanlivým titulem, „tendenční" umění, bylo dáno do hrozné klatby, takže nebylo vůbec uznáváno za umění, protože prý pravé umění jest vždy „čisté", netendenční, jen a jen estetické* (Zd. Nejedlý, Velké osobnosti, str. 96). Tu by nahrazení spojky *takže* spojkou *a proto* rozptylovalo myšlenkový tok. Ten je totiž zaměřen na výklad toho, jakých důvodů užívala buržoasní literární historie k tomu, aby přesvědčila čtenáře o neuměleckosti Jiráskových děl. Spojka *a proto* by tu byla na místě, kdyby záměrem autorovým bylo teprve čtenáře přesvědčit, že buržoasie Jiráskovo umění neuznávala.

Někdy věta důsledková vyjadřuje myšlenku, která nemusí zřejmě vyplývat z myšlenky vyslovované ve větě řídící, a vyžaduje proto zvláštní odůvodnění. Tuto větu důsledkovou nelze ovšem nahradit větou účinkovou. Tak je tomu ve slavném provolání J. Fučíka *My komunisté milujeme svobodu. A proto ani na okamžik neváháme podrobit se dobrovolně nejtužší kázni své strany . . .* Zde myšlenka věty důsledkové je dále odůvodňována v celém odstavci.

Přestože někdy lze a někdy nelze nahradit větu důsledkovou větou účinkovou a obráceně, je mezi těmito dvěma druhy vět podobně těsný vztah, jako je mezi větami příčinnými a důvodovými.

Poznatky získané o uvedených sedmi druzích vět nás přesvědčují o tom, že tu běží o věty v n i t ř n í z á v i s l o s t i, v nichž lidská mysl nejvýrazněji odráží dialektickou spojitost jevů přírody a lidské společnosti.

Poznámka redakce. Otiskujeme tento příspěvek proto, že si všímá důležité otázky vztahu mezi jazykem a myšlením v oblasti větné stavby. Autor má jistě pravdu v tom, že tradiční podřadění vět důvodových, účelových, podmínkových a přípustkových pod pojem vět příčinných není odůvodněné se zřetelem k obsahu vět, ba že výklad účelu a cíle jako příčiny je přímo nesprávný a škodlivý a rozšiřování vět důvodových i na věty, které vyjadřují vskutku příčinu nevhodné. Rovněž oprávněně autor zamítá zařazovat věty účinkové mezi věty způsobové. Přehlédl však, že už Trávníčkova Mluvnice spisovné češtiny důvodně upustila od podřizování těchto typů vedlejších vět pod pojem věty příčinné, vypustila název věty důvodové a zařazuje věty účinkové a následkové vedle typu vět příčinných (II, § 468 až 473); rovněž výklad o těsném vztahu vět účinkových (následkových) a příčinných byl by tam nalezl (II, § 454,7).

Autor jistě správně žádá, aby jazykověda přesně vyložila význam svých termínů a byla si vědoma rozdílů mezi jejich významem logickým a mluvnickým. Zachází však daleko v tom, že s hlediska logických kategorií snaží se důsledně vykládat typy těchto vedlejších vět a rozdělovat na př. věty příčinné a důvodové, třebaže s hlediska mluvnické a významové stavby těchto vět jde o typ jediný. V tom lze ovšem právem spatřovat jistou jednostrannost, neboť jazyk a jeho zákony nelze ztotožňovat s logikou a jejími zákony. Jinými slovy, nesmíme zapomínat, že jazyk s myšlením nejsou totožné, nýbrž tvoří jen dialektickou jednotu, že abstrakce mluvnické, které jsou v různých jazycích různé (protože jsou výsledkem odlišného historického vývoje), nejsou a nemohou být totožné s obecně lidskými abstrakcemi logickými. Mluveno konkretně: autor sám dochází k závěru, že věty formálně mluvnicky „podmínkové" nemusí vždy vyjadřovat podmínku ve smyslu logickém, a přece tvoří mluvnicky jeden typ, anebo že jeden a týž vztah můžeme podle potřeby vyjádřit formou věty účinkové nebo věty důsledkové.

VEDLEJŠÍ VĚTY ÚČINKOVĚ PŘIROVNÁVACÍ SE SPOJKOU *NEŽ ABY*

FRANTIŠEK DANEŠ

V nové české literatuře se zcela běžně setkáváme se souvětími typu *Je příliš mlád, než aby tomu rozuměl,* v nichž je vedlejší věta připojena výrazem *než aby* na místo doporučovaného způsobu s prostým *aby.* Úkolem tohoto článku je vysvětlit, proč k této změně dochází, a ukázat, že užívání spojkového výrazu *než aby* nelze tu odmítat, jak to činí dosavadní naše mluvnice a příručky.

První zmínku o těchto větách nalézáme v matičním Brusu z r. 1877 pod heslem *než aby*; kladení tohoto výrazu ve větách našeho typu se tu pokládá za chybné. Vydání téhož Brusu z r. 1881 tento výklad opravuje; říká se v něm: „Vazba tato není nesprávna, ani tehdy, když se jí užívá po komparativech, což ukazují doklady... Avšak stačí tu pouhé *aby*, na př. Jest příliš mlád, aby tomu rozuměl. Ml. ob.“[1] Poznamenáváme hned, že jsou zde věty našeho typu (t. j. s příslovcem *příliš* ve větě hlavní) zcela jasně přiřazeny k větám, které mají v hlavní větě komparativ; jako příklad se uvádí mimo jiné i věta „Daleko mdlejší jsme, než abychom odolat mohli Římanům. Flav.“, kterou najdeme už ve Skladbě Zikmundově (r. 1863) u výkladu vět srovnávacích. Avšak vydání Brusu z r. 1894 svůj výklad opět mění: „Je-li *příliš* s positivem, tu chybno jest *než*, na př.: Je příliš mlád, než aby tomu rozuměl, spr. Je příliš mlád, aby tomu rozuměl. — Správné jest *než* po komparativě...“ — V podstatě stejné poučení podává V. Ertl ve svém zpracování mluvnice Gebauerovy (vyd. z. r. 1926, II. díl, str. 100); rovněž zde je poučení přiřazeno k výkladu vět přirovnávacích.

Dosud nejpodrobnější výklad podal František Trávníček v II. díle své Mluvnice spisovné češtiny (§ 468). Trávníček konstatuje sice, že se v knižním jazyce klade velmi často *než abych* místo *abych*, a uvádí četné doklady z našich předních spisovatelů podle materiálu akademického Příručního slovníku (Světlá, Majerová,

---

[1] Tato změna je patrně pod vlivem polemiky Kottovy, otištěné v II. díle jeho Slovníku (r. 1880). Tam na s. 167 v hesle *než aby* čteme: „... chybné, prý místo pouhého *aby. Příliš tě miluji, než abych* (m.: *abych*) *ti ublížil*... Tvrzení toto jest však mylné...“ Kott pak uvádí několik dokladů ze starší literatury (většinou ze 16. st.), v nichž je užito výrazu *než aby.* Tato argumentace je však bohužel falešná, protože ani v jednom z těchto dokladů nejde o věty našeho typu, nýbrž o souvětí zcela jiná (na př. je uváděn z Knih svědomí tento příklad: *Já nechci, než aby mi dal pojednou všechny peníze*). Proto se asi také Brus vrátil ve svém dalším vydání k původnímu stanovisku.

Vrchlický, K. Čapek); soudí však, že je to způsob neústrojný, vzniklý napodobením vět srovnávacích. Že nejde o srovnání, plyne prý ze smyslu těchto vět: lze je jednak proměnit ve věty účinkové se *že, takže* opačného smyslu (*Je příliš chytrý, takže se nedá oklamat*), jednak „položíme-li takové věty před hlavní, *než* v nich není vůbec možné: *aby se dal oklamat, na to je příliš chytrý*".

Vl. Šmilauer ve své Novočeské skladbě tento typ vět vedlejších zvlášť sice nevykládá, ale u vět účinkových (str. 294) uvádí příklad ze Zeyera, v němž je prosté *abych* (*Jsem příliš jemnocitný, abych vás urážel*).[2] Z toho lze soudit, že ani Šmilauer nepokládá *než aby* za správné. — J. Haller ve své Rukověti příliš zjednodušeně vykládá, že „zlozvyk(!) spojovati spojku *aby* s *než*" byl přejat z němčiny. K větám s *příliš* řadí také i obdobné věty s *dosti* (*Je to dosti jasné, aby bylo třeba to podrobně vykládati*).

Jedině akademický Příruční slovník uvádí v hesle *než* dlouhou řadu dokladů od Fr. Palackého až k M. Majerové a K. Čapkovi se spojením *než aby* bez omezující poznámky. Říká o nich jen: „podle toho i mimo komparativ při *tuze, příliš* n. výrazech smyslem podobných".

Není nejmenší pochyby o tom, že způsob s *než aby* v dnešním jazyce převládá. Doklady z Příručního slovníku (v hesle *než* a v hesle *příliš*) můžeme doplnit i materiálem nejnovějším, ku př. z Jiřího Marka (na př. ... *miloval příliš svou vědu, než aby ji opustil pro trochu nepohodlí* ...), Aleny Bernáškové (... *budou si navzájem příliš na očích, než aby se mohlo něco takového páchat*). Výskyt není vázán jen na jazyk knižní, máme doklady na př. z divadelní hry J. Klímy „Štěstí nepadá s nebe" (*Odpusťte, ale jsem příliš rozčilen, než abych mohl pokračovat v takové rozmluvě*) a z časopisů a novin; uvedeme alespoň jeden příklad z Rudého práva (*Příliš dlouho sloužila boháčům, než aby nepochopila velkou myšlenku socialistické vesnice*) a dva z Práce (*Vyučení určitému oboru je příliš velkou investicí, než abychom ji mohli jen tak vyhodit do vzduchu. — ... hrajeme příliš pomalý fotbal, než abychom mohli čelit rychlým... mužstvům...*). Doklady bez spojky *než* jsou celkem řídké.[3]

Jestliže se v jazyce objeví tak silná tendence nahrazovat jeden způsob syntaktického spojení způsobem jiným, nemůžeme se spokojit jen odkazem na cizí vzor a pod. Vždyť i kdybychom připustili

---

[2] I Zeyer užívá však podle potřeby způsobu s *než aby* (zejména ve verších).
[3] V hovoru se ovšem častěji užívá typu s odkazovacím zájmenem: *Na to, aby tomu věřil, je příliš (moc) chytrý* (se slovoslednými obměnami).

působení cizího jazyka,[4] musí tu být přece v jazyce domácím podmínky, které toto působení umožňují nebo přímo podporují. Je třeba hledat příčiny a důsledky takové změny. Mění-li se mluvnická forma, mění se s ní zpravidla též stránka významová. Ke změně formy syntaktického spojení docházívá proto, že se začne toto spojení též jinak chápat, hodnotit.

Probereme si proto nyní podrobněji náš typ souvětí po stránce mluvnické formy i významu.

Jde tu o souvětí podřadné. Věta hlavní je v podobě kladné a obsahuje výraz vyjadřující, že nějaká vlastnost, děj nebo jev se vyskytuje nad náležitou, obvyklou míru; součástí tohoto výrazu bývá většinou příslovce *příliš*, řidčeji *tuze* a pod.[5] Věta vedlejší blíže určuje tuto neobvyklou míru tím, že uvádí děj, který je s ní neslučitelný. Podle Šmilauera tu jde o vedlejší větu příslovečnou; vyjadřuje příslovečné určení způsobu, a to míru děje, vlastnosti nebo vnějších okolností tím způsobem, že uvádí, jak a co příslušný jev působí (tedy jeho účinek). U Trávníčka se uvádí přímo jako zvláštní druh příslovečného určení „určení účinku a následku".

1. Je jisté, že toto souvětí můžeme pokládat za účinkové. Nemůžeme však popřít, že má velmi blízko k souvětím přirovnávacím. Vzájemný poměr vět v souvětí *Je tuze pyšna, než aby se doprošovala* (Světlá) je možno chápat i ve smyslu „její pýcha se nesrovnává s doprošováním" a pokládat pak vedlejší větu za přirovnávací. Tím se liší tento typ od jiných vět účinkových, v nichž význam srovnávací takto neproniká (na př. *Tak pršelo, že jsem celý promokl*) a připíná se těsně k větám přirovnávacím po hlavní větě s komparativem typu *Má vina je větší, než aby mi mohla být odpuštěna.* Blízkost obou těchto typů je zdůrazněna, jak už víme, v Brusech a u Ertla. Velmi nápadná je tato blízkost na př. v tomto souvětí, dříve už citovaném z Brusu a ze Zikmunda: *Daleko mdlejší jsme, než abychom odolat mohli Římanům* [= jsme příliš mdlí, (než) abychom . . .]. — Jestliže se tedy v našem typu souvětí účinkových objevuje přirovnávací spojka *než*, svědčí to prostě o tom, že se tato souvětí chápou také jako přirovnávací; a to není nic nepřirozeného.

[4] Tvrdívá se, že tento způsob vznikl napodobením německého *als dass*; vedle toho má němčina vazbu infinitivní s *um zu* s týmž významem (podobně jako angličtina infinitiv s *to* a francouzština infinitiv s *pour*).

[5] Najdou se však i věty bez takovýchto příslovcí; na př.: *Svět je malý, aby se v něm člověk ukryl* (K. F. Sedláček). V řeči obecné bývá příslovce *moc* (*Jsem už moc starej, abych . . .*). — Hallerův typ s *dosti*, (dodejme i *natolik*) necháváme stranou. Příklad, který uvádí Haller, nevyčerpává celý tento typ; na př. v souvětích jako *Je dosti* (*natolik*) *bystrý, aby dovedl pohotově odpovědět* (= že dovede) jde o situaci po stránce významové poněkud jinou (zde je *než* nemožné!).

Je sice pravda, že tato souvětí můžeme převést na souvětí nesporně účinková: *Je příliš chytrý, aby se dal oklamat → Je tak chytrý, že se nedá oklamat.* Z toho však nijak nutně neplyne, že původní souvětí musí být účinkové také. To bychom mohli stejným právem tvrdit, že je mezi oběma větami poměr důvodový, protože je možno převést je na takovéto souvětí (*Nedá se oklamat, protože je příliš chytrý*), po případě že jde o souvětí důsledkové (*Je příliš chytrý, proto se nedá oklamat*). Musíme vycházet vždy z dané formy a jejího zvláštního, osobitého významu; jazyk má přece možnost vyjadřovat v podstatě touž skutečnost několikerým způsobem, s různých hledisek, podle potřeb dané situace a podle stylistického záměru.[6] Není jistě bez významu, že se podoba *Je tak chytrý, že se nedá oklamat* liší od podoby původní (*Je příliš chytrý, aby se dal oklamat*) jednak způsobem slovesa, jednak tím, že je ve větě vedlejší sloveso záporné. — Neprůkazné je konečně i to, že v podobě *Je příliš chytrý na to, aby se dal oklamat* (nebo s obráceným pořadím vět) není užití spojky *než* možné; toto souvětí s odkazujícím zájmenem má totiž jinou mluvnickou i významovou strukturu. Význam srovnávací je vlastně obsažen ve výraze *na to.* Není tedy důvodu, či přesněji možnosti, užít tu spojky *než.* Zvláštní charakter souvětí s *na to* ukazuje podoba s obráceným větosledem: *Aby se dal oklamat, na to je příliš chytrý,* a ještě lépe podoba s infinitivní vazbou na místě věty vedlejší: *Dát se oklamat, na to je příliš chytrý.* Věta vedlejší (vazba infinitivní) je tu vlastně t. zv. samostatným větným členem postaveným před větu (s hlediska významové výstavby výpovědi je to její základ, jak ukážeme dále). Speciální význam výrazu *na to* v našich příkladech (přesněji předložky *na*) je zřejmý z následujícího dokladu z Josefa Holečka: *Z jednoho komína ten kouř není, na to je příliš silný*; uvádí jej Příruční slovník v hesle *na* a význam předložky zde určuje jako „zvláštní vztah, zřetel, poměr". Analogicky podle tohoto příkladu bylo by možno naše souvětí obměnit na toto: *Oklamat se nedá, na to je příliš chytrý.* Stojí za povšimnutí, že se změnou způsobu slovesa (a se změnou věty vedlejší v hlavní) objevuje se opět zápor.

2. Proti užívání spojky *než* u probíraných souvětí se někdy namítává, že tu přece nejde o větu významem zápornou a že se tu neprávem řídíme vzorem němčiny.[7] Ale už při svém základním

---

[6] To uznává také Trávníček: „Touž myšlenku lze tedy vyjádřiti dvojím způsobem, ale v daném případě je nutno přihlížeti ke způsobu vyjádření a vykládati myšlenkový obsah souvětí vzhledem k němu." (Mluvnice spisovné češtiny II, s. 65, při výkladu poměru vět účinkových a příčinných.)

[7] Při posuzování cizího vlivu je nutno mít vždy na mysli, že pro cizí, odchylný způsob vyjadřovací existuje přece v daném (cizím) jazyce nějaký

významovém rozboru těchto souvětí jsme viděli, že děj vyjádřený větou vedlejší se v nich označuje za neslučitelný s přílišnou mírou vlastnosti (děje a pod.) vyjádřenou větou hlavní. Je tu tedy věta vedlejší zřejmě smyslu záporného. Dosvědčuje to konečně také jejich proměna na souvětí typu *Je příliš chytrý, takže se nedá oklamat* anebo typ uvedený na konci předešlého odstavce. Není tu tedy užívání spojky *než* protismyslné; spíše naopak, záporný smysl těchto vět může za jistých okolností k užívání záporné spojky vést, podporovat jej. Jakmile chápeme toto souvětí jako přirovnávací, je zápor ve vedlejší větě nutný („její pýcha se nesrovnává s doprošováním")[8].

Jisté zvláštnosti v užívání záporu nebo kladu ve větách vedlejších, s nimiž se tu setkáváme, nejsou zjevem ojedinělým. Vzpomeneme si ihned na záporné věty po slovesech bránění a obavy.[9] Zde jde o poměr opačný, věty jsou formálně záporné, ale „bez popíravého účinku" (*Lékař mi zakázal, abych nekouřil* = *Zakázal mi kouřit.* — *Bál se, aby nebyl prozrazen* = *Bál se, že bude prozrazen*). Je to však v podstatě týž jev a souvisí s tím, že jde v obou případech o vedlejší věty s *aby*, které mají od původu jiný vztah k větě hlavní.[10] U vět účinkových jde původně o samostatnou otázku citově zabarvenou (po případě rázu zvolacího): *Aby se doprošovala? Na to ie příliš hrdá*, u vět po slovesech bránění a obavy o záporné věty přací (rozkazovací): *Nekuř! Zakazuji ti to.* — *Kéž bych nebyl prozrazen! Bojím se toho.* — Příbuznost obou typů se jeví ještě ve dvou věcech. Za prvé v tom, že se při použití jiné spojky mění — jak jsme mohli pozorovat — zápor v klad a naopak (*Bál se, aby nebyl...* = *Bál se, že bude...* — *Je příliš chytrý, aby se dal...* = = *Je příliš chytrý, takže se nedá...*), za druhé je tu shoda — u typu s větou účinkovou a u vět po slovesech obavy — v tom, že se i u původního spojení s *aby* střídá klad se záporem bez odpovídajícího rozdílu významového (*Lékař mi zakázal, abych kouřil* je přípustné a stejného smyslu jako se slovesem záporným).

3. Třetím činitelem, který vede k užívání spojky *než* v účinkových

---

důvod, že není nesmyslný, a že v jazyce domácím mohou být skryty obdobné podmínky, které se právě působením cizího jazyka oživí nebo přeskupí. To je patrně případ německého *als dass* a českého *než aby*.

[8] Ve větě účinkové s *aby* může záporné sloveso ovšem také být; na př. *Je příliš dobře informován, aby o tom nevěděl* (= takže o tom ví). Jde tu tedy v podstatě nakonec o to, že věta s *aby* má vždy opačnou podobu (co do kladu nebo záporu) než věta s *takže* a než to vyžaduje „logický smysl".

[9] Srov. o nich autorův výklad v publikaci *Jazykový koutek Čs. rozhlasu* (První výběr), Praha 1949, s. 247 n.

[10] Srov. Fr. Trávníček, *Mluvnice spisovné češtiny* II, § 463, 468.

větách našeho typu, je jistá významová nezřetelnost spojky *aby*. Spojka ta uvozuje vedlejší věty různého druhu, zejména věty účelové. Je pravda, že tomu, aby naše věty účinkové nebyly — nejspíše při prvním přečtení — chápány jako účelové, brání jejich celkový význam, opírající se zejména o příslovce *příliš* (*tuze*) v hlavní větě, a celková souvislost. Záleží tu ovšem na konkretním obsahu věty, na jednotlivých slovech, z nichž se souvětí skládá, a na celkové souvislosti. Jsou jistě případy, které už „na první pohled" jsou významově dost zřetelné a nesvádějí k mylnému chápání. Tak na př. souvětí z K. F. Sedláčka [*Nikdy nemluvil Dědek před více lidmi.*] *Už je starý, aby se to učil* je celkem jasné a jednoznačné na první přečtení přesto, že se neopírá ani o příslovce *příliš*, ani o odkazovací výraz *na to.* Zato následující dva příklady (vzaté z jednoho překladu) do jisté míry k interpretaci účelové svádějí, zejména druhý z nich: *První pozdravy si vyměnili hlasem příliš tichým, aby je netrpělivé uši davu mohly zaslechnout.* — [*Obírala se ruční prací*] *až příliš horlivě, aby vůbec věděla, co její prsty dělají.* Celý ideologicky důležitý smysl věty by mohlo převrátit v jeho opak vynechání spojky *než* v tomto souvětí z Rudého práva, už jednou citovaném: *Příliš dlouho sloužila boháčům, aby nepochopila velkou myšlenku socialistické vesnice.* Jindy opět, v souvětích složitěji stylisovaných, přispívá spojka *než* značně k orientaci čtenáře a k celkovému pochopení významu; uvedu příklad z Boženy Benešové (podle PS): *Příliš mnoho hořkosti zjitřila mu v srdci, než aby její kalný vítr mohl utišit myšlením.*

4. Náš typ souvětí účinkových se liší od souvětí s větou účelovou nejen svou významovou stavbou. Je mezi nimi rozdíl i v tom, jakým způsobem jsou zapojeny do kontextu, liší se svým aktuálním členěním — neboli mají odlišnou významovou výstavbu. Otázce významové výstavby vzhledem k souvětí a s tím související otázce t. zv. větosledu (pořádku vět v souvětí) nebylo dosud věnováno dost pozornosti. Vedle náznaků V. Mathesia, obsažených v jeho průkopnických pracích o významové výstavbě výpovědi (otištěných souborně v knize „Čeština a obecný jazykozpyt" a populárně vyložených ve stati „Řeč a sloh" ve sborníku Čtení o jazyce a poesii) a poznámek Šmilauerových a Hallerových[11] soustavněji pojednal o větosledu dosud jedině Fr. Trávníček v II. díle své Mluvnice spisovné češtiny (§ 486 — § 495); souvětí účinková našeho typu však nevykládá.

---

[11] Vl. Šmilauer, *Organisace věty a promluvy*, Druhé hovory o českém jazyce. Praha 1947, zejm. s. 16—22. — Jiří Haller, *Stavba české věty* (Cyklostylovaný sylabus kursu Kruhu přátel českého jazyka, 1949).

Tak jako ve výpovědi obsahující větu jednoduchou, tak také ve výpovědi „souvětné" rozlišujeme základ výpovědi a jádro výpovědi.[12] V souvětí podřadném (dvojčlenném) odpovídají zpravidla jednotlivé věty v souvětí základu a jádru výpovědi. Tak na př. v klidně proneseném souvětí *Těším se, že přijdeš* je hlavní věta základem výpovědi a věta vedlejší jejím jádrem. V souvětí *Když se odtamtud vrátil, byl už skoro večer* je tomu naopak: základem výpovědi je věta vedlejší, jádrem věta hlavní.

Poměr mezi aktuálním členěním a větami v souvětí není ovšem nijak pevný, vázaný; jsou tu však jisté tendence. Tak na př. význam t. zv. vedlejších vět vypovídacích vede k tomu, že tyto věty bývají častěji jádrem výpovědi (*Těším se, že p ř i j d e š*); naproti tomu na př. příslovečné věty časové bývají celkem stejně často základem výpovědi jako jejím jádrem, podle souvislosti, situace. (*Až budu mít čas, p ř i j d u s e k v á m p o d í v a t. — Přijdu se k vám podívat, a ž b u d u m í t č a s.*) A podobně jako ve větě jednoduché, tak i v souvětí může jádro výpovědi buď následovat za základem (t. zv. pořad objektivní — je v obou uvedených příkladech), anebo — řidčeji, ve výpovědi vzrušené — je jádro na místě prvním (t. zv. pořad subjektivní — *P ř i j d u s e k v á m p o d í v a t, až budu mít čas!*).

Srovnejme nyní po této stránce souvětí účinkové našeho typu se souvětím účelovým. V účelovém souvětí *Hovořili tiše, aby je kolemjdoucí neslyšeli* budeme pokládat větu vedlejší za jádro výpovědi tehdy, předpokládáme-li, že předcházející text vykládá o tom, že dva přátelé (řekněme) se dali do hovoru o nějaké důvěrné věci. Je to případ typický; věty účelové tíhnou svým významem k tomu, být jádrem výpovědi. Nemůžeme ovšem vyloučit možnost druhou: v souvětí *Aby je kolemjdoucí neslyšeli, hovořili tiše* je jádrem výpovědi věta hlavní, neboť neodpovídá na otázku „Proč hovořili tiše?" jako souvětí první, nýbrž předpokládá otázku „Jak si počínali, aby je nikdo neslyšel?", a ukazuje tedy k souvislosti jiné. Je to však případ méně častý. (Obě věty mohou se podle potřeby objevit ovšem i s pořadem subjektivním.)

Rozebereme si nyní významovou výstavbu obdobného souvětí účinkového: *První pozdravy si vyměnili hlasem příliš tichým, aby je netrpělivé uši davu mohly zaslechnout.* Obsahová souvislost

[12] Podle Trávníčka psychologický podmět a psychologický přísudek. Je však zajímavé, že Trávníček užívá těchto termínů jen ve výkladu o slovosledu. V poučení o větosledu (je probírán jinde než slovosled) mluví jen o větší nebo menší „o b s a h o v é, myšlenkové důležitosti"; psychologický podmět a přísudek nazývá však (ve výkladu o slovosledu) „částmi p ř e d s t a v o v ý m i". Je však zřejmé, že tu jde v podstatě o jediný základní jev.

a situace je takováto: Ve shromáždění lidí dojde k setkání dvou proslulých osob; nastane všeobecné ticho, dav v napjaté zvědavosti očekává, co zajímavého obě osoby pronesou. Pak je zařazena naše věta a text pokračuje: „... brzy však je bylo slyšet, neboť...“. Z toho plyne, že jádrem uvedené výpovědi není věta vedlejší, neboť ta navazuje zřetelně na situaci a předchozí kontext; významové jádro, vlastní obsah sdělení je ve větě hlavní (jde zejména o výraz *hlasem příliš tichým*). — K stejnému závěru bychom došli i rozborem ostatních vět účinkových tohoto typu. Tak třeba vlastním smyslem sdělení obsaženého v souvětí *B. H. příliš dlouho sloužila boháčům, než aby nepochopila velkou myšlenku socialistické vesnice* je uvést důvod toho, proč B. H. je socialisticky uvědomělá; toto jádro je opět v hlavní větě. Velmi zřetelně vystupuje významová výstavba v tomto souvětí: *Cenek ji ujistil, že naopak lidi si budou navzájem příliš na očích, než aby se mohlo něco takového páchat* (uvedený hovor se týká společného života v „koldomech“). Zde je na první pohled jasné, že obsah věty vedlejší se vlastně opakuje z předešlého (je to věc, o níž je řeč) a že hlavní věta uvádí vlastní jádro sdělení (je to názor Cenkův, stavěný do protikladu k názoru druhé osoby). Podobně i v této ukázce: *Nikdy nemluvil Dědek před více lidmi. Už je starý, aby se to učil.*

Vůbec se zdá, že významovou dominantou všech těchto souvětí je to, že se obsahem věty hlavní vyvrací názor vyjádřený větou vedlejší; východiskem je tu vždy sdělení obsažené v této vedlejší větě. Tím se liší tento typ souvětí účinkových od typu s *takže* (*Je příliš chytrý, takže se nedá oklamat*); o nich správně konstatuje Trávníček, že věta vedlejší je tu „zpravidla nebo většinou... obsahově, myšlenkově závažnější“ (t. j. je jádrem výpovědi). A tímto rozdílem si také vysvětlíme, proč účinkový charakter souvětí s (*než*) *aby* je tak nezřetelný.

Z našeho rozboru ovšem plyne, že výpověď obsahující účinkovou větu s (*než*) *aby* je stavěna s pořadem subjektivním, t. j. jádro výpovědi je vždy na prvním místě, předchází před základem. To jí dodává jisté neobvyklosti, zvláštního slohového zabarvení. Proto se v řeči běžně mluvené většinou této nezvyklosti vyhýbáme a užíváme varianty s odkazujícím výrazem *na to*, neboť nám umožňuje stylisaci s pořadem objektivním (*Aby se dal oklamat, na to je příliš chytrý*[13] — *Na to, aby se dal oklamat, je příliš chytrý*).

---

[13] Už prve jsme upozornili na obdobnost této podoby s t. zv. samostatným větným členem postaveným před větu; takový větný člen je vždy základem výpovědi. I to tedy potvrzuje správnost našeho rozboru.

Srovnáme-li tyto poznatky, k nimž jsme došli rozborem významové výstavby souvětné výpovědi, t. j. s hlediska toho, jak je začleněna do kontextu, s rozborem gramatické a významové stavby souvětí, podaným v úvodní části našeho článku, snadno postřehneme, že tu je neshoda. Stavba gramatická a významová vychází z věty hlavní; konstatovali jsme, že je charakterisována výrazem vyjadřujícím nadměrnou míru, a větu vedlejší jsme označili za příslovečné určení, blíže určující tuto míru tím, že uvádí děj (vlastnost a p.) s ní neslučitelný. Naproti tomu rozbor významové výstavby s hlediska kontextu konstatuje poměr opačný — východiskem je tu sdělení obsažené ve větě vedlejší, obsahem věty hlavní je argument vyvracející sdělení první. A právě tento rozpor mezi mluvnickou a významovou stavbou souvětí na jedné straně a významovou výstavbou souvětné výpovědi začleněné do kontextu na straně druhé tvoří podstatu charakteristiky tohoto vyjadřovacího prostředku.

Správnost naší analysy nám potvrdí i rozbor přízvukově intonační linie výpovědi. Pro názornost zvolíme příklad hodně jednoduchý, vzatý z řeči hovorové. [*A.: Měl byste si to taky přečíst! B.: Ale kdepak!*] *Já jsem už moc starej, abych se znova učil!* Zde není nejmenší pochyby o tom, že přízvukově intonační vrchol je na slově *starej*. Na slabice *sta-* je větný přízvuk a vrchol vytýkací intonační kadence: tato slabika je v poloze vysoké, odtud až do konce výpovědi probíhá intonační klesání; věta vedlejší je zřetelně zvukově podřízena větě hlavní, nemá svůj větný (úsekový) přízvuk. Celé souvětí tvoří jediný výpovědní celek, nečleněný na úseky, pronesený jakoby „jedním dechem". Za slovem *starej* je sice možno udělat pausu, ale následující část výpovědi se pak nevysloví jako rovnocenný, samostatný větný úsek, nýbrž jako jakýsi doplněk, který se vyrozumívá nebo opakuje z předešlého a mohl by být i vypuštěn. Pronáší se spíše monotonně, hlubším hlasem, prostě „nesamostatně". — Srovnáme-li toto zjištění s obecně platným poznatkem zákonitého vztahu mezi významovou výstavbou výpovědi a její zvukovou podobou (t. j., že jádro výpovědi je nositelem větného přízvuku a intonační kadence), vidíme, že naše analysa je správná. Můžeme provést i zkoušku: Táž výpověď v podobě s odkazovacím výrazem *na to* a s pořadem objektivním (*Abych se znova učil, na to jsem moc starej*) se zřetelně rozpadá na dva úseky, shodné s oběma větami (úsekový přízvuk v prvním úseku na *učil*, intonační antikadence nekoncová, v druhém úseku přízvuk větný na *starej*, vytýkací kadence koncová); to proto, že slovo s větným přízvukem (= jádro výpovědi) je až na konci celé výpovědi. Podobnou zvukovou podobu by měla i souvětí účelová

(*Mluvili tiše, aby je kolemjdoucí neslyšeli*). — Delší a složitější souvětí mají pochopitelně podle okolností zvukovou podobu složitější, avšak v základě shodnou s tím, jak jsme ji zde právě popsali.[14]

Co však z toho plyne pro naši otázku, pro užívání spojky *než*? Náš typ souvětí účinkových — zejména složitějších (a v nich se právě nejčastěji spojky *než* užívá) — patří k typickým prostředkům vyjadřování písemného. A v projevech psaných činí výpovědi s neobvyklou polohou slova s větným přízvukem vždy potíže; jsme totiž zvyklí hledat jádro výpovědi na konci věty (je to poloha „automatisovaná“), a není-li přesun jádra (větného přízvuku) naznačen nějak graficky, je celá výpověď nezřetelná. To je tedy druhý důvod, proč jsou souvětí účinková s *aby* často málo významově zřetelná: jejich významová výstavba — jeden z jejich podstatných, charakteristických znaků — není v psané podobě dostatečně vyznačena; jsme tu odkázáni jen na souvislost (kontext a situaci), a ta není po každé stejně zřetelná. Zde tedy napomáhá užívání spojky *než* k bezpečné orientaci čtenáře, neboť výrazně a jednoznačně signalisuje významovou platnost vedlejší věty a tím celého souvětí. Je tu prostě náhradou za chybějící zvukovou složku jazyka.

Tím jsme svůj výklad vyčerpali a můžeme shrnout a uzavřít.

V souvětích typu *Je příliš mlád, (než) aby tomu mohl rozumět* nelze užívání spojky *než* odmítat. Mluví pro to tyto důvody:

1. Tato souvětí chápeme spíše jako p ř i r o v n á v a c í než jako účinková.

2. K užívání z á p o r n é spojky *než* vede to, že smysl vedlejší věty je vlastně záporný; kolísání mezi kladem a záporem v některých větách s *aby* (původem samostatných) není ojedinělé a je dobře vysvětlitelné.

3. Složitější souvětí tohoto typu bývají často v ý z n a m o v ě n e z ř e t e l n á (svádějí k interpretaci účelové s opačným smyslem), a proto stylisticky nevýhodná; užívání spojky *než* dopomáhá jim k jednoznačnosti a jasnosti.

4. Tato souvětí mají osobitou v ý s t a v b u v ý z n a m o v o u. Jsou stavěna vždy s pořadem subjektivním (významovým jádrem je výraz určovaný příslovcem *příliš*); tomu odpovídá i specifická p o d o b a z v u k o v á (intonační a přízvukový vrchol na některém slově významového jádra, odtud klesání intonační a přízvukové linie až do konce). Poněvadž se tato souvětí objevují většinou

[14] Je na př. jistá volnost v kladení větného přízvuku buď na *příliš*, anebo na výraz následující. Podobně srovnej rozdíl mezi *Sloužila boháčům příliš dlouho* a *Příliš dlouho sloužila boháčům.*

v projevech psaných, nebývá jejich charakteristická významová výstavba dostatečně zřetelná (čtenář je odkázán jen na souvislost); užívání spojky *než* tu doplňuje chybějící složku zvukovou a jednoznačně vyjadřuje význam s ní spojený; brání tak možné chybné interpretaci.

SOUTĚŽENÍ A ZÁVAZEK

KARLA KOZLOVÁ

V novinách, v rozhlasových zprávách a na všech pracovištích se dnes stále setkáváme se slovy *soutěž*, *soutěžení*, *závazek*. Nejsou to slova nová, jsou celkem každému srozumitelná; nové jsou však významové odstíny a spojení, v nichž se jich užívá, nové jsou skutečnosti, které vyjadřují.

Soutěž znamenala původně vzájemné předstihování jedinců usilujících o úspěch v nějakém konání, o vyniknutí v nějakém oboru činnosti. Známá byla zejména soutěž ve světě obchodním, konkurence, která byla často bezohledným bojem jedinců zaměřených na osobní zisk. Ušlechtilejší cíle sledují soutěže v oblasti sportu a umění. Pořádání soutěží a závodů sportovních podněcuje k zvyšování dokonalosti v jednotlivých disciplinách, soutěže na velká díla stavitelská nebo umělecká dávají podnět a příležitost k pracím velkého rozsahu a umožňují výběr nejlepších návrhů k provedení. Vedle toho si ještě připomeňme veřejné soutěže, konkursy, které pomáhají najít nejvhodnější pracovníky na místa v některých důležitých pracovních oborech. Dnes se ovšem nejčastěji setkáváme s pojmem *soutěžení socialistického*. To není konkurence, která odstraňuje soupeře z cesty, ani tu není snaha mající za konečný cíl vyniknutí jedince, nýbrž je to metoda, jež má zvýšit pracovní úsilí jak jedinců, tak kolektivů, aby se dosáhlo obecně lepších výsledků ve prospěch celku. Význam slova se tu poněkud mění. Nevystupuje do popředí jednotlivec, nýbrž jeho snaha o vyniknutí, o dosažení nejlepšího výsledku má za účel dosažení prospěchu, užitku všech.

Závazek je také slovo běžně známé. Rozumíme jím přijetí nějaké povinnosti, povinnost vyplývající z nějakého vztahu mezi lidmi, zpravidla stvrzenou slibem, smlouvou nebo stanovenou zákonem, obecnou zvyklostí a pod. Tak má jedinec závazky ke společnosti, pěstoun k dítěti, jehož výchovy se ujal, a naopak. Dnes se ovšem tohoto slova užívá zpravidla ve významu ‚socialistický závazek'; znamená dobrovolný slib jednotlivce nebo kolektivu,

že splní určitý úkol, vědom si jeho důležitosti, a to často nad svou normální pracovní povinnost nebo vedle ní.

Vedle významového posunu jmen *soutěž* a *závazek* a obdobně i sloves *soutěžit* a *zavázat se* mění se i jejich frekvence, častost jejich užívání a rovněž způsob jejich spojení s jinými slovy v souslovích nebo ve větách.

Nejprve o slovech *soutěž, soutěžiti* a *soutěžení.* U významů starších jsou spojení ustálena. Domácí výrobky soutěžily cenou nebo jakostí *s* cizími, pořádají se soutěže *o* nějakou cenu, *o* putovní pohár a pod., soutěží se *v* odbíjené, *v* lehké atletice atd., vypisují se soutěže na př. *na* uměleckou výzdobu význačných budov nebo se vypisují veřejné soutěže *na* místo v některých povoláních (na př. hudebníků v orchestrálních tělesech). Předložka *s* vyjadřuje v takových spojeních vzájemnost, předložka *v* uvádí obor, jehož se soutěž týká, *o* se 4. pádem bezprostřední cíl soutěže (cenu a pod.) a předložka *na* konečný účel soutěžení.

S týmiž spojeními vystačíme, když mluvíme o tom, že jedna dílna soutěží s druhou, že pracoviště soutěží mezi sebou, že soutěží v plnění plánu, ve sběru, v docházce atd. anebo že několik pracovišť soutěží o putovní standartu, o Rudý prapor vlády nebo o titul nejlepšího pracovníka. Vedle toho se však setkáváme se spojeními s předložkou *za*: soutěžíme za zvýšení produktivity, za splnění plánu, za snížení nákladů, za zlepšení jakosti a pod. Jde tu o vyjádření vlastního účelu soutěžení. Mohli bychom jej vyjádřit také vedlejší větou účelovou: soutěžíme, abychom dosáhli zvýšení produktivity, splnění plánu, snížení nákladů, zlepšení jakosti a pod. Je v těchto případech užití předložky *za* na místě? Můžeme si je vyložit působením rozmanitých činitelů. Poněvadž jde o obraty souvisící s novou naší skutečností politickou, není vyloučen vliv ruského výrazu téhož významu „sorevnovaťsja za...“. Je však možné, že do takovýchto spojení proniká předložka *za* z hesel, která jako nápisy všude na pracovištích připomínají všem pracovníkům smysl jejich společné práce a která bývají často také náměty, themataty, názvy soutěží: *Za zvýšení produktivity, Za včasné splnění plánu* a pod. Může tu jít konečně i o kontaminaci, míšení s vazbami jako *bojovati za mír, za zvýšení životní úrovně* a pod. Takové pronikání předložkových spojení z obratů hojně se vyskytujících je často mechanické; musíme proto uvažovat, zda jejich užití je ve shodě s významem slov, která uvádějí ve vztah, zda jejich význam neposouvají nebo nezatemňují. Jak je tomu v našem případě? Předložka *za* může vyjadřovat, že se něco děje v něčí prospěch, ve prospěch něčeho (*přimlouvat se, prosit za někoho, za něco, bo-*

jovat za vlast), a ve významovém obsahu socialistického soutěžení je, jak jsme si vyložili, prvek, který takovéto vyjádření ospravedlňuje. Můžeme tedy spojení typu *soutěžíme za zvýšení produktivity* a pod. považovat i s hlediska významové přesnosti za správná.

Je ovšem třeba připomenout, že nynější pronikání předložky *za* ve vazbách jmen nebo sloves je zjev velmi nápadný a že se této předložky užívá i nevhodně. Předložka *za* je jistě na místě v heslech vyjadřujících pracovní úsilí a jeho mírové a budovatelské zaměření nebo tam, kde svým významem navazuje na význam slov, která uvádí ve vztah; není však správné takové její užití, kde význam těchto slov zatemňuje nebo posouvá. Vede to pak k nevhodným, často ne dost jasným spojením.

Rovněž u slov *závazek* a *zavázati se* změnily se s novým významovým odstínem i původní způsoby jejich spojování se slovy na nich závislými. Spojení jako *mít závazky k někomu, být někomu zavázán za něco*, *být zavázán někomu něčím* (díky) nebo *zavázat se něčím* (slibem), *zavázat se k něčemu, zavázat se, že* ... a pod. vyjadřují vztahy a okolnosti souvisící se základním významem těchto slov. Mluvíme-li však o závazku pracovním, není třeba uvádět osobu, které jsme se zavázali, ani způsob, jímž jsme se zavázali — to je dáno už v samém pojmovém významu tohoto druhu závazku. Zato však je nutno vždy vyjádřit jasně jeho o b s a h. U slovesa nám to nečiní potíží, vystačíme tu většinou se způsoby známými. Užijeme vedlejší věty: *zavázali jsme se, že překročíme plán, že odpracujeme 600 hodin brigády, že zřídíme nové hřiště*, nebo infinitivu: *zavázali jsme se překročit plán, odpracovat 600 hodin brigády, zřídit nové hřiště*, nebo konečně předložky *k* s pádem podstatného jména slovesného: *zavázali jsme se k překročení plánu* atd. Tam, kde jde o číselné údaje, je možný ještě způsob další, vyjádření zkrácené, ale srozumitelné: *zavázali jsme se k 600 hodin brigády*. Předložka *k* tu vyjadřuje směřování, zaměření na účel činnosti, a to je s významem slovesa *zavázat se* ve shodě.

Častěji ovšem než vyjádření čistě slovesného se slovesem *zavázat se* užívá se vyjádření slovesně jmenného s podstatným jménem *závazek*: *uzavřeli jsme závazek, máme závazek, dali jsme si závazek*. I zde běžně užijeme věty vedlejší: *máme závazek, že překročíme plán, že odpracujeme* atd., nebo infinitivu: *závazek překročit plán, odpracovat* atd. Ale vyjádření s předložkou *k* a pádem podstatného jména dějového, jako je u slovesa, činí zde potíže; při původním významu slova *závazek* obdobné spojení není. Bylo by možno uvažovat o spojeních *závazek k překročení plánu, k odpra-*

cování 600 hodin brigády, k zřízení hřiště nebo *závazek k 600 hodin brigády,* ale to by byly konstrukce umělé a neživé. Kromě toho přichází v úvahu také bližší určení 2. pádem: *závazek překročení plánu, odpracování 600 hodin* atd., po případě stručné *závazek 600* (= šesti set) *hodin.* To je vyjádření mluvnicky sice správné, ale rázu spíš knižního. V běžném hovoru na pracovištích, ve schůzích a pod. slýcháme často spojení s předložkou *na*: *máme závazek na překročení plánu, na 600 hodin brigády.* Je to vyjádření, které má oporu ve spojeních jmen *smlouva* a *úpis*: *smlouva na (dodávku) 5 000 kusů, úpis na 10 000 Kčs* a pod., kde jde o podobný významový vztah. Ovšem je oprávněné především tam, kde přímo následuje číslo udávající výši závazku: *závazek na 600 hodin brigády,* t. j. závazek „znějící" na 600 hodin. Méně na místě je již, následuje-li podstatné jméno slovesné; proto se v tomto případě spojení s předložkou *na* (*závazek na překročení plánu, na zřízení hřiště*) raději vyhýbáme, zejména v projevech určených veřejnosti, a užijeme vyjádření s infinitivem (*závazek překročit plán, zřídit hřiště*). Není totiž vhodné, zejména ne pro projevy mluvené, rozmnožovat přes míru užívání podstatných jmen slovesných pro jejich nevýraznost tvarovou.

Na příkladu slov *soutěž, soutěžit, soutěžení, závazek, zavázat se* vidíme, jak nové významové odstíny slov a nové situace, v nichž se jich užívá, vyžadují často nové vazby, nový nebo aspoň částečně pozměněný způsob jejich spojování s jinými slovy ve větě. V nových předložkových spojeních se dnes zvláště silně uplatňují předložky *za* a *na*. Je tu ovšem třeba jisté opatrnosti. Nemůže být proti nim námitek, je-li jich užito ve shodě s jejich významem (a ovšem ve shodě s významem slov, která uvádějí ve vztah); musíme však mít stále na mysli, že časté užívání a zřejmá obliba těchto předložek vede k nebezpečné mechaničnosti. Má-li jazyk dobře vyjadřovat složité vztahy skutečnosti, jak je jeho úkolem, nesmí upadnout do mechanického, až automatického užívání určitých spojení bez zřetele na významovou souhru jejich složek, na jasnost celého vyjádření.

K JAZYKOVÉMU ZEMĚPISU ČECH

JAROSLAV VORÁČ

Změny souhlásky *v* ve spojeních *-avi-*, *-ovi-* v českých nářečích jihozápadních

Na oblasti nářečí českých se v různém prostorovém rozložení buďto zachovává, nebo mění anebo mizí souhláska *v* ve slabice *-vi-* po samohláskách, na př. *polovice* — *poloice, polojice, polojce* — *polouce*; *bratrovi* — *bratroji, bratroj*; *kovářovic* — *kovářojic, kovářojc* — *kovářouc, kovářuc, kovářoc.*[1]

Tyto hláskoslovné pochody vykládá Trávníček (v Historické mluvnici čs. 1935, str. 139 n.), vycházeje z předpokladu Frintova[2], že staré slovanské a také české *v* bylo retoretné (obouretné, bilabiální); podobně i Hujer (ve Vývoji jazyka čs., v Čs. vlastivědě III, str. 29 n.). Hláska *v* byla patrně ještě dlouho do doby historické — aspoň místy — hláskou retoretnou. Z této povahy její výslovnosti vysvětlíme si některé její změny nebo dokonce její zánik v určitých hláskových seskupeních. Jednak se obouretná hláska *v* mění v *u* (*u*) po samohlásce na konci slabiky, na př. v severovýchodních Čechách *prauda*. Doklady tohoto typu jsou dosvědčeny, jak uvádí Gebauer (v Historické mluvnici jazyka českého I, 1894, str. 429), již z doby staré, ze XIV. století[3]. Řidčeji pak a na menším území mění se obouretné *v* v *u* i v Čechách jihozápadních, a to ve skupení *-ovi-*, při čemž zaniká následující *i*; tedy *-ovi* se mění v *-ou-*, na př. *jalouce, polouce, Novákouc*. Jednak zaniká retoretné *v* úplně ve spojeních *-avi-*, *-ovi-* *-evi-*, na př. ve výrazném severovýchodním dativu a lokálu podstatných jmen jako *synoj, psoj* a v jihozápadním *Novákoj*(*i*)*c, starostoj*(*i*)*c, jaloj*(*i*)*ce.*

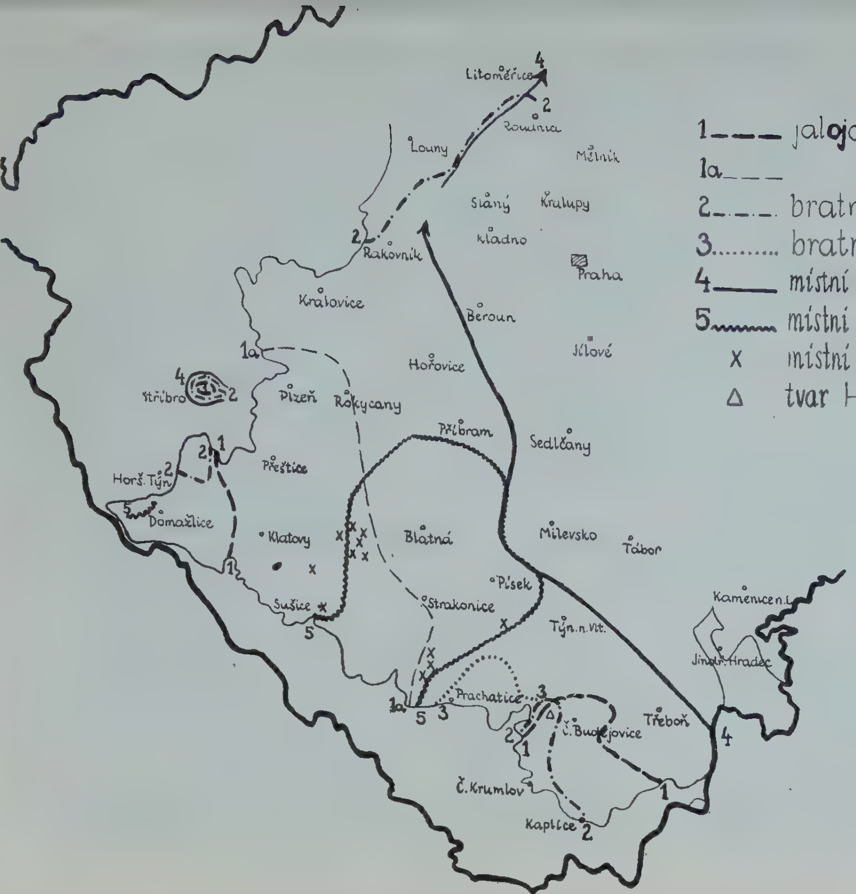
V nářečích jihozápadních Čech nacházíme uvedené změny u těchto typů:

---

[1] O tomto jevu jako rozlišujícím znaku při třídění českých nářečí pojednává B. Havránek v *Nářečích českých*, Čs. vlastivěda III, 1934, s. 143n., tam i poslední zeměpisný přehled jevu.

[2] A. Frinta, *Fonetická povaha a historický vývoj souhlásky „v" ve slovanštině.* Praha 1916.

[3] Případy jako *kauka, oušem, dousi* ukazují však, podle Trávníčka (Historická mluvnice čs., str. 141), že k této změně docházelo místy už před asimilací, tedy před sklonkem století XIII., jinak by bylo vzniklo všude před neznělou souhláskou *f*, tedy *kafka, ofšem, do fsi.*

1 jalojce, lajce / jalovice, lavice
1a oblast řidšího výskytu
2 bratroj, (-oji) / bratrovi
3 bratrov [f] / bratrovi
4 místní jména na -oj(i)ce / -ovice
5 místní jména na -ouce
x místní jména na -oce, 2. pád -oc
△ tvar Horažďoujce
Litoměřice
Roudnice
Louny
Mělník
Slaný
Kralupy
Kladno
Rakovník
Praha
Kralovice
Beroun
Jílové
Hořovice
Stříbro
Plzeň
Rokycany
Příbram
Sedlčany
Přeštice
Horš. Týn
Domažlice
Klatovy
Blatná
Milevsko
Tábor
Písek
Sušice
Strakonice
Kamenice n. L.
Týn n. Vlt.
Jindř. Hradec
Prachatice
Třeboň
Č. Budějovice
Č. Krumlov
Kaplice

1. U řady jmen obecných, jako *jalojce* (*jalojice*), *polojce*, *naštojce*, *rukajce*, (*s*)*třejce*, *lajce* (*lajice*, *lajc*, *lej*(*i*)*ce*, *lejc*), *boroj*(*i*)*ce*, *nohajice*, *smrkojice*, *makojce*, *pijajce*, *bradajce*. Vedle toho poměrně velmi zřídka *jalouce*, *jaloučka*, *polouce*, *naštouce* (zejména v oblastech stejné podoby u jmen místních *Horažďouce*, *Havlouce*).

2. V dativě a lokále podstatných jmen jako *bratroj* (*bratroji*); sem přiřadíme též jen jihočeský typ dativu a lokálu *bratrov*(*f*).

3. U jmen místních jako *Horažďojce*, *Pocinojce*, *Jindřichojce*, *Blojice*, *Mitrojce*, *ze Štěpánojc*, *Buďojce* (*Budějce*), *Tochojce*; vedle toho na menším území podoby *Horažďouce*, *Buďouce*, *Tochouce*, *Kasouce* (Kasejovice), *Kvašňouce*, *Kátouce* (Katovice).

4. Obdobně jako u typu předcházejícího je tomu i u jmen rodinných, jako *Vlasákojc*, *učitelojc*, *Kozinouc*, *Kojanouc*, *Bílkuc*.

V tomto typu se změna hláskoslovná stává znakem už tvaroslovným; podobně též v dat. a lok. *bratrov* (*-f*). Naproti tomu zařazuje se, jak vykládá Havránek (v Nářečích českých, Čs. vlastivěda III, str. 145), jihočeský dat. a lok. na *-oj* (na rozdíl od severovýchodního typu už tvaroslovného) a místní jména na *-ojce* prostě do této možné změny na jejich území.

Nynější zeměpisný rozsah našeho jevu v oblasti jihozápadní, jak byl zjištěn Dotazníkem pro česká nářečí jihozápadní (otázka 12, 13), je co do rozlohy značně rozrůzněn podle jednotlivých typů, jež jsme právě uvedli, i podle výsledných podob hláskoslovných, jak je obojí zřejmo z naší mapky.

Typ první, který v sobě zahrnuje změny u jmen obecných, je dosud zachován ve dvou výrazných jádrech, a to na širším Chodsku a na Doudlebsku s přilehlou částí Krumlovska a středního Budějovicka. K západnímu jádru chodskému se druží i ostrůvek stříbrský, kde se vyslovuje *naštoece*, *rukaece*, *na laeci*, *jaloece*, *jaloečka*, neboť *-j-* se zde realisuje se značně povolenou artikulací. Řidčeji, ale stále ještě na souvislém území vyskytuje se jev u tohoto typu v širší oblasti jihozápadní (vymezené na mapě slabší linií); je zde výraznější na západě (na Klatovsku, Plzeňsku) než na jihu. Stopy jevu jdou pak ještě po západním okraji k severu až na Lounsko a Litoměřicko; objevují se ojediněle i směrem do středu Čech (do Berounska, Písecka, Táborska) a také jen několika ojedinělými doklady se spojuje tato oblast i s jižním jádrem doudlebským. Tento typ (*jalojce*, *lajce*) žije již jen u staré a nejstarší generace. Podle zpráv vyplňovatelů našich dotazníků byl dříve hojnější. Někde bývá dochován jen ve vzpomínce na generaci dnes již nežijící: „. . .říkalo se *sedněte na lajci*“ (Nezvěstice, Plzeňsko); nebo v lidové charakteristice staršího nářečí „*Měl*

sem v sencí pod lajcí pšencí" (Švihov, Klatovsko). Takové doklady jsou zřejmým svědectvím o stálém ústupu jevu u tohoto typu. — Na Doudlebsku jsou vedle typů *jalojce, lajce* dosti časté i podoby *jalovjice, lavjice.* Téměř jen tyto podoby jsou hojně doloženy také na jižní polovině okresu třeboňského[4].

Typ druhý, dativ a lokál *bratroj* (*bratroji*), je velmi slabě rozptýlen po oblasti jihozápadní. Výrazněji vystupuje na ostrůvku stříbrském v podobě *bratroe, Honzoe, Frantoe* a na protilehlém jižním okraji starého českého osídlení, na Staňkovsku (severozápadní Horšovotýnsko). Souvislé jeho stopy jsou i v okrajových obcích od Plzně na sever ke Kralovicům; ojediněle se objevuje i na vnějším okraji chodské oblasti při bývalé jazykové hranici. Markantnější souvislou oblast tvoří opět až na jihozápadním Budějovicku a na Krumlovsku a ojedinělé jeho doklady jsou ještě na Třeboňsku. Na Doudlebsku a jižním Třeboňsku se udržuje jinak podoba *bratrovji.* I tento typ žije jen u staré generace. — Na Litoměřicko a Lounsko zasahuje ze severovýchodních Čech už typ tvaroslovný. — Souvislé území podoby *bratrov* je zejména na Prachaticku a jižním Vodňansku („u starých"). Napojuje se svým jihovýchodním okrajem na území typu *bratroj.*

Hranice jevu u třetího typu, na jménech místních *Kralojce, Chanouce,* se téměř úplně kryjí s hranicemi jevu u typu čtvrtého, na jménech rodinných *Novákojc, Novákouc* (srov. tyto hranice v mém článku K jazykovému zeměpisu Čech v NŘ 34, 1951, mapka na str. 95). Jen oblast podoby *Horažďouce, Kasouce,* umístěná klínovitě v poli širší jihozápadní podoby *Horažďojce,* je o něco rozlehlejší než oblast jmen rodinných *Novákouc,* zasahuje zejména dále k západu. Kromě toho na okrajích této oblasti, zvláště tam, kde se hustěji prostupují hranice jejích tvarů na *-ouc* s tvary sousední velké oblasti na *-ojc,* objevují se podoby nové, třetí, jako *Strunkoce* (*za Strunkocema*), *do Nakvasoc, do Setěchoc, do Litochoc,* shodné zase s novou podobou jména rodinného, jež zní v těchto místech také na *-oc* (*Novákoc*).

V Jaronicích na západním Budějovicku objevuje se už v čisté oblasti tvarů na *-ojce* jméno města Horažďovic v podobě *Horažďoujce,* (*z Horažďoujc, za Horažďoujci*). Přitom ovšem sousední nebo blízké obce jako *Křenovice* a *Plástovice* se vyslovují v Jaronicích všeobecně jen Křenojce, Plástojce. Dochází zde tedy při průniku jednoho nářečního typu do území typu druhého (v tomto případě v jedné nářeční oblasti ustálené už podoby *Horažďouce*

---

[4] Na západním Kamenicku, jižním Pacovsku a Chýnovsku byla zachycena lexikální odchylka *benda* místo *jalovice.*

do oblasti sousední na *-ojce*) k vytvoření podoby zkřížené z hláskových prvků obou sousedních oblastí. Jména velkých měst, jako Budějovice, šíří se ovšem v ustálené podobě nářeční *Budějce* daleko za pevnou jinak hranici jevu na jménech místních obcí, tedy do oblasti tvarů na *-ovice*.

Shodná hranice obou typů, třetího i čtvrtého (u jmen místních i rodinných), vymezující velkou oblast nářečí jihozápadních jako celek, je pevná a udává jistě starší hranici jevu z období jeho zákonitosti. Na konservativních typech jmen místních a rodinných uchoval se náš jev ve svém starším zeměpisném rozsahu, zatím co u jmen obecných (*lajce*) a v typu tvaroslovném [*bratroj*(*i*)] ustoupil až k jihozápadním okrajům.

ČESKÝ FONETIK BOHUSLAV HÁLA ŠEDESÁTNÍKEM

BOHUSLAV HAVRÁNEK

12. ledna 1954 oslavil svou šedesátku v plné svěžesti a pracovním rozmachu významný český fonetik dr. Bohuslav Hála, profesor filologické fakulty Karlovy university, ředitel jejího Fonetického ústavu a vedoucí Fonetického kabinetu při Ústavu pro jazyk český Československé akademie věd.

Značnou část vědecké práce Hálovy tvoří bádání o fonetice českého jazyka, a proto i Naše řeč ráda svým čtenářům připomíná toto jubileum. Z úseku české fonetiky je již první vědecká práce Hálova, *K popisu pražské výslovnosti* z r. 1923, a může tedy spolu se svou šedesátkou jubilant oslavit i plných třicet let své vědecké publikační činnosti. Ale mohu sám dosvědčit, že jeho intensivní zájem o fonetiku a o fonetické bádání trvá zhruba již čtyřicet let. Právě před čtyřiceti lety jsme se s Bohuslavem Hálou poznali jako posluchači nově nastupujícího prvního docenta fonetiky Josefa Chlumského, který tehdy začal apologetickou přednáškou svého oboru zasvěcovat nás i do základních a tehdy ještě dosti primitivních metod fonetického pozorování. Bylo to skoro v samých nových slibných počátcích české fonetiky, z níž od prací Gebauerových a Kovářových téměř nic několik desítiletí u nás nevzniklo; roku 1909 vyšla Novočeská výslovnost Antonína Frinty, založená na přímém pozorování a poslechu, a od r. 1911 vycházely experimentální práce Josefa Chlumského, tehdy žáka a spolupracovníka jednoho ze zakladatelů experimentální fonetiky, P. Rousselota. Bylo to ale také krátce po prudkém střetnutí nejvýznačnějších představitelů

přímého pozorování a nepřímého pozorování ve fonetice, Jespersena a Rousselota, kterýžto boj předznamenal profesora Chlumského, jenž se úzkostlivě držel tradic svého učitele, skoro na celý život značnou nedůtklivostí a zavinil tím mnoho vzájemných nedorozumění mezi jazykovědou a fonetikou u nás.

Je nespornou zásluhou Hálovou, že se v této věci dovedl zbavit tohoto nevhodného dědictví svého učitele a že sám se postupně snažil o dobrou spolupráci fonetiky s jazykovědou a vedl k tomu také důsledně své žáky. Na druhé straně ani dnešní jazykověda na svých nových cestách nemůže a nechce odtrhávati jazykovědnou nauku o hláskách od jejich fonetické konkretisace. Tím ovšem staré boje ztratily význam i smysl a dnešní spolupráce mezi jazykovědou a fonetikou se dobře rozvíjí.

Nelze vůbec pochybovat o důležitosti fonetiky, t. j. nauky o zvukové stránce řeči, jak theoretické, tak praktické: theoretické pro poznání povahy jazyka vůbec i pro poznání konkretních jazyků; praktické pro stanovení vzorné výslovnosti, pro školu při učení jazyku mateřskému i cizímu, pro nápravu vad řeči a konečně i pro film, rozhlas a divadlo. Fonetika má pak své důležité místo ve vědním poznání i pro své těsné styky s fysiologií na straně jedné a s akustikou na straně druhé.

Hála dovede obě tyto stránky dobře spojovat jak ve své vlastní práci, tak při výchově svých žáků. Po stránce theoretické věnoval mnoho přemýšlení i konkretní práce tomu, aby fonetika dospěla ke zkoumání opravdu objektivnímu a bezpečnému. K hlubšímu výzkumu tvoření hlásek užil jako jeden z prvních roentgenových snímků pro zachycení polohy mluvidel při jednotlivých hláskách už r. 1926, kdy spolu s Pollandem vydává svou *Artikulaci českých zvuků v roentgenových obrazech.* A brzy potom r. 1931 užil filmu pro pozorování pohybů rtů a pak zejména hlasivek; kromě v časopiseckých statích předvedl a hájil tuto metodu, v níž má prvenství, na mezinárodním sjezdu. Za spolupráce s fysiky usiluje také o nový postup zkoumání akustické stránky zvuků lidské řeči a jejich tónových charakterů, a to jak na zápisech zvukového filmu, tak zápisem pořízeným novým přístrojem, oscilografem, který zapisuje zvukové vlny přeměnou mikrofonickou na kmity elektrické, a konečně pomocí stroboskopického kotouče; těchto metod užil zejména ve své práci *Akustická podstata samohlásek*, vydané r. 1941. Přitom dovedl materiál získaný experimentálně, a proto vždy početně omezený, opírat vhodně i o širší pozorování přímé.

Co se týče bádání o hláskách konkretních jazyků, přispěl Hála k fonetickému prozkoumání nejen češtiny, nýbrž i jazyků jiných, zejména slovanských, a to slovenštiny (ve spise *Základy spisovné*

výslovnosti slovenské z r. 1929) a polštiny (*Fonetika polštiny*, 1954). Rovněž prospěl české dialektologii, pro niž ve spolupráci s prof. V. Vážným navrhl jednoduchý a praktický přepis.

Profesor Hála se nikdy neomezoval jen na theoretickou stránku svého předmětu a dovedl vždy a důsledně upozorňovat na praktický význam a praktické důsledky fonetického zkoumání; činil tak a činí jak v populárních spisech o zvukové stránce řeči (*Hlas, řeč, sluch*, v 2. vyd. 1947, *Mluva ve zvukovém filmu*, v 2. vyd. 1946, *Úvod do fonetiky* z r. 1948 atd.), tak i nesčetnými přednáškami a působením mezi učiteli a mezi lékaři; zejména o dobrý rozvoj naší logopedie, t. j. systematicky vedené nápravy vad řeči, má značné zásluhy. Zasahuje také do otázek jiných úseků: ať do oblastí technických, na př. prováděným průzkumem slyšitelnosti v telefonu, tak do oblastí uměleckých, na př. právě počatým průzkumem výslovnosti české při zpěvu.

Nakonec, ale podle významu ne na posledním místě, připomínáme i jeho iniciativní práci na zpracování orthoepické výslovnosti, prováděné v dobré spolupráci s jazykovědci; tato práce spěje již k svému zakončení a jistě prospěje škole i celé veřejnosti, jež plným právem kladou a musí klást značný důraz na jasnou, zřetelnou a jednotnou výslovnost spisovné češtiny ve všech jejích dnes tak rozsáhlých úlohách ve veřejném životě. Zvláště tento úsek se přímo dotýká programu našeho časopisu a Naše řeč doufá, že bude moci velmi záhy seznámit své čtenáře s výsledky této společné práce.

Mnoho práce a úsilí věnoval profesor Hála vybudování dnešního Fonetického ústavu filologické fakulty Karlovy university; již r. 1920 se stal asistentem fonetické laboratoře, z níž tento ústav vznikl, a ještě za života prof. Chlumského značná část práce laboratoře se přenášela na jejího asistenta — a zůstal asistentem, třebaže od r. 1938 s titulem profesora, ale titulem bezplatným, až do r. 1945, tedy přes svou padesátku, což připomínám z výchovných důvodů mladším pracovníkům jako názorný příklad a doklad, jak se tehdy „dařilo" vědecké práci. Teprve po r. 1945 vznikl z laboratoře Fonetický ústav a mohl plně rozvinouti jak širokou činnost, tak i výchovu žáků. Dnes je Fonetický ústav vzorným střediskem odborné práce, často navštěvovaným i hosty ze spřátelených států, a zároveň i praktickým střediskem, kde se učí české výslovnosti studenti sovětští, bulharští, čínští, korejští, vietnamští atd., kteří k nám přicházejí a potřebují zvládnout češtinu buď jako svůj studijní obor, anebo jako jazyk, kterým budou u nás studovat obory jiné.

Intensivně se snažil profesor Hála organisovat fonetickou práci i v komisích bývalé České akademie věd; v nové Československé

akademii věd bylo mu svěřeno založení a vedení Fonetického kabinetu při akademickém Ústavu pro jazyk český, který je ovšem prozatím jen zárodkem širšího ústavu, navrženého profesorem Hálou pro pracovní typ nové akademie.

O první vědecké práci profesora Hály napsal jsem v r. 1925 v Listech filologických podrobný a kladný rozbor. Další naše cesty se značně rozcházely, od třicátých let nové cesty české jazykovědy a zejména fonologie byly v mnohých půtkách s fonetikou a jejími představiteli. Byly také značné názorové rozpory mezi profesorem Hálou a mnou. Rád však připomínám, že přitom nikdy mezi námi nebyly rozpory osobní, ale ještě raději a upřímně vítám, že dnes tyto minulé rozdíly theoretické jsou překonány a že fonetika a jazykověda, jak už jsem se na začátku zmínil, může dnes a jistě dovede pracovat společně na velkých úkolech, které nám přítomný rozmach vědecké práce u nás přináší. Nepochybuji, že právě profesor Hála se ještě dlouho a úspěšně této společné práce na prospěch naší vědy i našeho celého života intensivně zúčastní a s upřímnými díky české vědy za práci dosavadní připojuji srdečné přání dalších pronikavých úspěchů.

POSUDKY A ZPRÁVY

Pravidla slovenského pravopisu

Dne 10. prosince 1953 byla v Bratislavě slavnostně odevzdána veřejnosti nová Pravidla slovenského pravopisu.[1] V platnost vstoupila dnem 1. ledna 1954, ve školách 1. února t. r. Zprávu o postupu závěrečných prací na novém vydání Pravidel slovenského pravopisu zároveň se zásadními slovy Úvodu k novým Pravidlům, jakož i soubor referátů a diskusních příspěvků přednesených na aktivu kulturních a vědeckých pracovníků v červnu 1953 přinesla Slovenská reč v 11.—12. čísle 18. ročníku. Diskusní výměna názorů o některých otázkách nové úpravy je velmi poučná a ukazuje jasně, jak je třeba vycházet z pevných, promyšlených a důsledně uplatňovaných theoretických zásad, ale zároveň mít na mysli to, že pravopisná pravidla jsou určena nejširší veřejnosti, jíž mají sloužit v písemném jazykovém styku.

Nová Pravidla slovenského pravopisu jsou první knihou, s kterou oficiálně vystupuje na veřejnost Ústav slovenského jazyka Slovenské akademie věd, plně tak úkoly, které mu byly svěřeny.

---

[1] *Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom*, Bratislava 1953, s. 408.

Je jistě málo knih, které byly celou slovenskou veřejností očekávány tak nedočkavě a s tak velkým napětím, jako právě tato Pravidla. V době 22 let, což je v životě spisovného jazyka doba velmi krátká, je to třetí vydání — dokonce lépe řečeno třetí zpracování — knihy obsahující soubor pravidel nejen pravopisných, ale i mluvnických, i s pokyny o správnosti lexikální. První Pravidla slovenského pravopisu (z r. 1931) byla výsledkem nesprávných buržoasních theorií (tehdy obecně uznávaných) o t. zv. jednotném československém jazyce, a proto neprávem sbližovala slovenštinu s češtinou. Druhé zpracování Pravidel slovenského pravopisu (z r. 1940) vzniklo za t. zv. slovenského státu a bylo poznamenáno reakčním buržoasním nacionalismem, který se v jazykové politice projevoval jako šovinisticky nacionalistický purismus. Tento purismus se obracel hlavně proti slovům podezřelým z českého původu. Protože za odmítaná slova (buď vůbec v abecedním seznamu slov v Pravidlech vypuštěná, nebo označená hvězdičkou) nedovedl dát slovenštině rovnocennou náhradu, velmi ji ochuzoval; navrhované náhrady byly často tak umělé, že už při svém vzniku neměly naděje, že se ujmou obecně. Vývoj spisovné slovenštiny to ostatně potvrdil. Vydání Pravidel z r. 1940 (zbavené nejkřiklavějších zásahů v novém vydání z r. 1948) už nevyhovovalo ani věcně. Spisovná slovenština prochází od r. 1945 — podobně jako čeština — tak rychlým a bohatým rozvojem jako nikdy předtím. Jako důsledek přestavby celé slovenské společnosti proniká spisovný jazyk do nejširších vrstev. Přeměna Slovenska v kvetoucí průmyslovou součást socialistického státu má také přímý odraz v jazyce; především ovšem se obohacuje slovní zásoba spisovné slovenštiny, vzniká mnoho nových výrazů v nejrozmanitějších oborech, především technických, ustaluje se odborné názvosloví atd. Bylo nutno je zachytit, stanovit způsob jejich psaní, spisovnou výslovnost, jejich tvary atd. Těmto požadavkům mohlo vyhovět jen nové zpracování Pravidel.

Ale i vlastní soustava pravopisných zásad a pravidel potřebovala revise vzhledem k novým podmínkám života a rozvoje spisovné slovenštiny. Už delší dobu se na Slovensku volalo po zjednodušení a ulehčení slovenského pravopisu. Víme, že na Slovensku byly zvláště po r. 1945 velmi živé snahy po radikální úpravě pravopisu (na př. s úplným odstraněním ypsilonu) a že vycházely i od některých slovenských jazykovědců. Ale dospělo se k názoru — a značnou oporou pro to byly i Stalinovy stati o marxismu v jazykovědě —, že by takováto radikální reforma znamenala nezdravý přelom a rušivý zásah do tradice písemného zaznamenávání spisovných projevů a že by místo podpory kulturního a hospodářského rozvoje přinesla spíše škody v těchto oblastech. Právě marxistický pohled na jazyk přivedl slovenské jazykovědce k poznání, že není třeba slovenský pravopis reformovat, protože jako systém dobře slouží svému účelu, že však je nutno odstranit z něho vše, co bylo založeno na

nesprávných theoriích, co jazyku škodí, po případě zabraňuje jeho bezpečnému ovládnutí, to znamená různé nedůslednosti, libovolné zásahy a pod.

Proto úprava slovenského pravopisu vyhlášená novými Pravidly podržela všechna dosavadní písmena, a to jak *y*, tak *ä* a *ô*, jež reformní snahy chtěly odstranit. Pokud jde o psaní *i*, *y*, byly provedeny jen změny v jednotlivostech: bylo odstraněno psaní *y* v základu několika isolovaných slov (píše se tedy *bisťu, cimbal, lišaj, sirup, stariga, starigáň, pijatika, Obišovce, Vihorlat*) a naopak nově zavedeno ve slovech *Beskydy* a *gýč* (kýč) ve shodě s jejich psaním v češtině. Větší zásah znamená nerozlišování *i* a *y* v koncovkách množného čísla příčestí minulého (podle rodu a životnosti); bude tedy slovenština psát stejně: *chlapi robili, stromy padali, ženy prali, dievčatá spievali.* Tato změna souvisí — podle referátu Št. Peciara na červnovém aktivu (srov. Slovenská reč 18, 1953, s. 333) — s vnitřními zákonitostmi slovenštiny. Píšícími bude jistě uvítána s radostí, neboť znamená podstatné ulehčení a zjednodušení pravidel o mluvnické shodě.

Na rozdíl od češtiny je toto zjednodušující řešení snadnější proto, že v slovenštině bylo dosavadní rozlišování rodu a životnosti v koncovkách příčestí minulého veskrze jen grafické (psaní *i* a *y*); výslovnost tu byla jednotná. Tvary příčestí trpného a přídavných jmen v přísudku tu rovněž nebyly překážkou úpravy, neboť ta mají v množném čísle jen dvě podoby: *nesení, zamknutí, pekní* pro muž. životný rod, *nesené zamknuté, pekné* pro rody ostatní. Přitom psaní *-í* v *nesení, zamknutí, pekní* je opět jen grafika, neboť výslovnost je tu tvrdá (*n*, *t*). Právě tak se jen kvůli systému píše ve slovenštině *vysokí vojaci, hluchí starci, mnohí ľudia* atd. V češtině naproti tomu je v příčestí minulém středního rodu v množném čísle i rozdílná koncovka (*děvčata zpívala*) a v příslušných tvarech příčestí trpného a v jmenných tvarech přídavných jmen se uplatňuje i dvojí výslovnost (*muži byli unaveni, byli krásni* — výslovnost měkká, *stroje byly opraveny* — výslovnost tvrdá).

Nejpronikavější změnou je úprava psaní předložek a předpon *s* a *z*. Předložka *s* (*so*) se bude napříště spojovat jenom se 7. pádem, kdežto v 2. pádě se bude užívat — bez jakýchkoli výjimek — předložky *z* (*zo*). Není pochyb, že toto řešení je jediným východiskem ze zmatků v psaní předložek *s* a *z* s 2. pádem, jež tak dobře známe i v češtině, a bude rovněž přijato s pocitem úlevy. V češtině ovšem stejnou situaci tak přímočaře řešit nemůžeme, protože i ve výslovnosti zřetelně rozlišujeme výrazy *se stolu* a *ze stolu, se země* a *ze země* atd. — Při řešení otázky psaní předpon *s-* a *z-* (ve vokalisované podobě jenom *zo-*) byla zcela opuštěna zásada rozlišovat je podle jejich významu (jež platí v češtině). Tyto předpony se budou nyní psát podle dnešní spisovné výslovnosti: před znělou souhláskou (ať párovou nebo jedinečnou) a před samohláskou

z- (*zo-*), před neznělou *s-* (na př. *zjednodušiť, zhoda, zhromaždiť, zísť sa, zoskočiť, zoslabnúť — skaziť, stratiť, spresniť* atd.). Tento fonetický způsob psaní platí i u příslovcí vzniklých ze spojení předložky *z* s 2. pádem podstatného nebo přídavného jména: *skrátka, spočiatku, sprava* (proti *zľava*), *spravidla* atd. Jako výjimky z tohoto přímočaře uplatňovaného pravidla uvádějí Pravidla slova *sbor* (*sborový, sborovňa, sbormajster*), *sborník, sväz* (*sväzový, sväzák, sväzáčka, sväzácky*), *sjazd* (*sjazdový* — ale *zjazd* na lyžiach). Jde o slova, jež jsou součástí složených pojmenování označujících významné instituce; z prvních písmen slov těchto pojmenování vznikly pak ustálené zkratky celonárodního charakteru (*SNB* — Sbor národní bezpečnosti, *SSSR* — Svaz sovětských socialistických republik a j.). Změna v psaní těchto slov by oddělila zkratky od původního složeného pojmenování. Kromě toho — jak Pravidla výslovně uvádějí — výslovnost slov *sväz* a *sjazd* není ustálená, vyslovuje se *zväz* i *sväz, zjazd* i *siazd* atd. Rozlišují se podle významu dvojice *správa* (vedení) — *zpráva* (zvěst) a *smena* (pracovní) — *zmena* (na př. programu). Vedle toho Pravidla pokládala za nutné výslovně zdůraznit, že ve slovech *sloh, sloha, svah, smer* (*smerný, smernica, smerovať*), *nesmierny, svitok* se píše i vyslovuje *s*. Jsou to vesměs slova, jež se už více méně pociťují jako slova jednoduchá, nesložená s předponou. Svým jasným předpisem pak chtějí Pravidla dosáhnout ustálení výslovnosti těchto slov, jež dosud kolísají. — Obtíže spojené s psaním předpon *s-* a *z-* máme i v češtině, a proto chápeme velmi dobře potřebu upravit psaní těchto předpon. Jsme přesvědčeni, že z těch nemnoha možných způsobů je zavedený způsob nejlepší, a přece musíme po pravdě říci — a ukazovalo se to už v diskusích o nových Pravidlech —, že ono přímočaré řešení působí v aplikaci na konkretní případy leckdy potíže a rozpaky. Odtrhují se tu od sebe předložky a předpony. Tak na př. předložka *s* podržuje ve spojení se 7. pádem svůj význam (spojování dohromady, spolu), ale předpona *s-* jej ztrácí. Přitom však je jisto, že ve vědomí uživatelů spisovné slovenštiny tato původní souvislost významu předložky a předpony dosud žije a patrně bude ještě dlouho žít a novému způsobu psaní bude nutno se učit. Ještě nápadnější je odtržení předložkových výrazů *z počiatku, z pravidla* atd. a příslovcí, jež z nich vznikla, *spočiatku, spravidla*; a stejně výrazů typu *z pravej strany* a *sprava*, třebaže jsou významově totožné. Ale přechod od předložkových výrazů příslovečné platnosti k příslovcím je plynulý a je možno uvažovat o tom, zda bylo naprosto správné, že nová pravopisná úprava vedla mezi nimi tak ostrou hranici.

Další oblastí, v níž úprava zasáhla poměrně velký počet případů, je psaní p ř e j a t ý c h s l o v. Obecná jména zdomácnělá (ale i velká řada méně zdomácnělých) se budou psát podle dnešní slovenské výslovnosti. Zejména pak se bude ve všech případech označovat vyslovovaná

délka, a to i *ó, é* (na př. *módny, sólista, tón, prémia, séria, sérum* atd.). Slova řeckolatinského původu, v nichž se vyslovují (nebo mají vyslovovat) a označují dlouhé samohlásky, jsou v nových Pravidlech seřazena do přehledných skupin. Je ovšem třeba přiznat, že při stanovování výslovnosti a psaní délek v jednotlivých slovech často rozhodovalo uniformující theoretické hledisko, nikoli skutečná — ovšem zpravidla rozkolísaná — výslovnost. Poněvadž však Pravidla slovenského pravopisu jsou zároveň základní příručkou spisovné výslovnosti, bude mít toto jejich stanovení příznivý vliv na ustálení spisovné výslovnosti tam, kde dosud byla rozkolísaná.

Rovněž je třeba uvítat, že při nové pravopisné úpravě byla zjednodušena pravidla o rozdělování slov. Dělení slov bylo správně oceněno jako věc zcela vnější, na niž není třeba klást přílišný důraz (jako tomu bylo dosud), a proto bylo možno vnést do něho zásadu co největší mechaničnosti.

Velkým kladem nových Pravidel je také kapitola o psaní velkých písmen. Je přehledná, pamatuje na všechny typy jmen a názvů, jež se dnes vyskytují; vedle obecných zásad uvádí také velké množství příkladů, takže jistě poskytne bezpečné poučení při všech pochybách a bude dostatečnou oporou pro stanovení správného psaní názvů nových. U složených názvů uplatňuje rozsáhlou měrou zásadu psát v nich vždy velké písmeno jen u prvního slova (není-li ovšem součástí takového názvu vlastní jméno), na př. *Dobšinská ľadová jaskyňa, Slovenské rudohorie, Československá republika — Republika československá* a pod.

Také kapitola o rozdělovacích znaménkách byla přepracována, jednotlivé poučky rozvedeny a zpřesněny se zřetelem na potřeby nejen běžné denní praxe a krásné literatury, ale i složitého vyjadřování odborného.

V mluvnických předpisech nových Pravidel, jež jsou — tak jako dosavadní Pravidla českého pravopisu — normativní i v oblasti tvarosloví, není možno nevšimnout si jednoho nápadného jevu: ve spisovném jazyce uznávají se za správné poměrně často dvojtvary, ať ve skloňování podstatných jmen (na př. 2. p. množ. čísla *výher — výhier, sestár — sestier, žemieľ — žemlí* atd., životné i neživotné koncovky v některých pádech jmen *činiteľ, děliteľ, násobiteľ, ukazovateľ*), u zájmen (*onoho, onomu* i *onėho, onému*), u číslovek (*troma* i *tromi*) nebo v časování sloves (příčestí *vypäl, napäl, pripäl* i *vypol, napol, pripol* atd.). Přitom řada takových případů rozmnožuje počet existujících už výjimek ze zákona o rytmickém krácení dvou délek za sebou následujících (na př. právě typy *výhier, vlákien, súkien* atd.). Je jistě správné, že Pravidla nepředpisují v takových případech pouze tvar jeden (ať už vývojově starší nebo naopak zase novější), nýbrž zachycují stav, jaký v jazyce skutečně je, nestavějíce umělé hráze vývoji jazyka a neochuzujíce jazyk o možnost

využít takových dvojtvarů slohově. Tento stav v dnešním jazyce je zřejmě projevem střetávání dvojí různé zákonitosti, zákonitosti vývojově starší (jako je zákon rytmického krácení) a vývojově novější (snaha, aby 2. p. množ. byl charakterisován dvojhláskou *-ie-* v koncovce). Ne všichni, kdo se účastnili diskuse o těchto dvojtvarech, chápali je správně, a proto bylo nemálo těch, kdo se přimlouvali za přímočaré zjednodušení a stanovení jen tvarů jediných.

Drobnějších úprav a jednotlivých zpřesnění a doplnění, ať jen pravopisných, nebo mluvnických, zvláště tvaroslovných i slovotvorných, je velký počet. Jsou shrnuty v 38 bodech Úvodu k Pravidlům.

Jak už bylo řečeno, nová Pravidla jakožto základní jazyková příručka spisovné slovenštiny nejsou jenom pravidly pravopisnými, nýbrž i základní příručkou správné spisovné výslovnosti, dále obsahují některá důležitá poučení z odvozování slov, mají přehlednou kapitolu tvaroslovnou se všemi skloňovacími i časovacími vzory, která poskytne spolehlivé poučení snad ve všech případech nejistoty a kolísání v této oblasti. Kapitolka „Zo skladby a frazeológie" pak podává některé poučky o jazykové správnosti v užším smyslu. Připojena je i tabulka přepisu z azbuky do latinky. Autoři správně opustili tradiční uspořádání Pravidel, začínající kapitolou o psaní velkých písmen (uspořádání přejaté patrně z dosavadních Pravidel českého pravopisu), a zvolili postup metodicky správnější, vycházející od označování hlásek písmeny, od poměru jejich výslovnosti a psaní a docházející až k poučkám ze skladby.

V abecedním slovníku Pravidel je více než 43 700 slov. Neobsahuje přirozeně celou slovní zásobu spisovné slovenštiny, nýbrž především slova, u nichž se mohou vyskytnout pochybnosti po stránce pravopisné nebo tvaroslovné. Od slovníku starých Pravidel se poněkud liší. Jednak byla z něho odstraněna některá slova zastaralá, dnes neužívaná, jednak byl doplněn řadou slov nových, jež s sebou přineslo budování socialismu v našem státě, a slovy, jež puristé r. 1940 záměrně vynechali pro jejich český původ (ať skutečný nebo domnělý). Od označování nesprávných, odmítaných slov hvězdičkou bylo upuštěno. Je-li slovo uvedeno v abecedním seznamu, znamená to, že je spisovné.

U této významné knihy je třeba zdůraznit ještě důležitý fakt kulturně politický: Členy komise pro závěrečnou úpravu Pravidel slovenského pravopisu, jmenované Sborem pověřenců, byli — jak čteme na 4. straně Pravidel — i význační čeští jazykovědci, akademikové František Trávníček a Bohuslav Havránek. Je to manifestační důkaz bratrské pomoci předních českých jazykovědců při dokončení tohoto významného díla a také přesvědčivé potvrzení těsné spolupráce českých a slovenských jazykovědců. Akademické jazykovědné ústavy, Ústav slovenského jazyka a Ústav pro jazyk český, pracovaly při přípravě nových pravidel pravopisu současně v těsné spolupráci, společně řešíce některé pravo-

pisné problémy, stejné v obou jazycích, pokud ovšem nevyžadovaly při respektování svérázu obou jazyků odlišného, samostatného řešení. Bylo to na př. psaní *y* v t. zv. vyjmenovaných slovech, psaní velkých písmen, zásady psaní přejatých slov, dělení slov a psaní rozdělovacích znamének. A je jistě potěšitelné, že v těchto jevech, které se podoby jazyka přímo nedotýkají, bylo dosaženo ku prospěchu soužití obou bratrských národů ve společném státě naprosté jednoty.

Nová Pravidla slovenského pravopisu, obsahující nejen pravidla pravopisná, ale i stanovení základních pravidel mluvnických, jsou jistě důležitým mezníkem ve vývoji spisovné slovenštiny. Zachycují nynější její stav, jak jej umožnilo poznat jazykovědné bádání orientované marxisticky. Její vývoj — a tím zprvu i vývoj jejího pravopisu — se ovšem nezastaví. Diskuse o nových Pravidlech do jisté míry dovolily usoudit, jakým asi půjde směrem. V oblasti mluvnické po jistém období dvojtvarů, po případě i trojtvarů, jichž jazyk využije slohově, dojde k definitivnější stabilisaci tvaroslovného systému. Slovní zásoba jazyka se bude dále rozvíjet k bohaté synonymice. Pokud jde o pravopis, je možno se důvodně domnívat, že se bude znovu uvažovat o psaní *ä*. Jeho původní, široká výslovnost není už dnes ve spisovném jazyce obecně závazná, a proto je pravděpodobné, že toto písmeno dříve nebo později ztratí důvod své existence. T. zv. měkké *ľ* je dosud pevnou součástí hláskového systému spisovné slovenštiny, protože ta byla založena na středoslovenských nářečích, v nichž je měkké *ľ* domovem. Vtírají se však úvahy, zda i tu časem nedojde k posunu výslovnosti a tím k změně psaní *ľ*, jakmile na spisovnou slovenštinu silněji zapůsobí vliv západního kulturního centra, kde měkké *ľ* v lidové řeči neexistuje. — Mnoho se také diskutovalo, a jistě právem, o psaní *ô* a není vyloučeno, že k této otázce bude nutno se opět vrátit. — V diskusi o nových Pravidlech byly vysloveny obavy, aby se slovenský pravopis jako celek nedal na cestu směrem k důslednému psaní fonetickému. Podnětem k obavám byla úprava psaní předpon *s-* a *z-* (*zo-*) podle výslovnosti. Avšak se zřetelem k dosavadnímu vývoji slovenského pravopisu a k nynější jeho úpravě lze právem tvrdit, že ony obavy jsou liché, neboť pravopisný systém nepřekračuje mez, která je dána souvislostí pravopisu se slovotvornými a tvaroslovnými zákonitostmi slovenštiny, a je naděje, že je ani v budoucnosti nepřekročí.

Novým Pravidlům slovenského pravopisu přejeme mnoho let úspěšného působení ke zdaru a rozkvětu spisovné slovenštiny.

Fr. Váhala

Přehled nových odborných slovníků

Naše odborné slovnikářství má starou tradici, na niž navazují i dnešní slovnikáři, pracující již za zlepšených podmínek, než tomu bylo dříve, neboť lexikografická věda ozřejmila již mnohé otázky a ukázala cestu jak pro výběr a shromažďování látky, tak pro vlastní výstavbu hesla. Nemají-li vznikat místo skutečných slovníků pouhé seznamy abecedně řazených termínů, je nutno slovnikářskou práci promýšlet a řešit nesnáze vlastní odborným slovníkům, jako na př. lexikografické zachycování několikačlenných terminologických sousloví, výběr těchto sousloví pro vytvoření jednoho hesla, způsob jejich řazení uvnitř hesla, otázku neustálených a nově tvořených odborných výrazů, otázku synonym. Ne všichni sestavovatelé překladových slovníků přistupují ke své práci odpovědně, mnozí ji zaměřují příliš prakticisticky, což pak způsobuje, že odborné slovníky trpí dětskými nemocemi, že vykazují přemíru překladatelských chyb a nedopatření. Leccos by se dalo ještě v poslední fázi před tiskem zlepšit, kdyby naše nakladatelství měla ve svých redakcích vhodné pracovníky pro úpravu slovníků a kdyby často nešlo o překotný závod s časem, se lhůtami, které bývají neúměrně krátké k vlastní práci na rukopise.

Kolik trpělivé práce a úmorné píle je uloženo v našich nových slovnících, vysvitne i ze stručného informačního přehledu odborných slovníků, které vyšly za poslední dva až tři roky a o nichž Naše řeč dosud nepřinesla recense pro nával jiné aktuální látky.[1] Rozdělili jsme je zhruba na dvě skupiny: I. odborné slovníky překladové, především rusko-české a II. odborné slovníky naučné a výkladové. Přechod mezi nimi by měly tvořit takové slovníky terminologické, které by výkladovým způsobem zpracovávaly odborné výrazy z určitého oboru a zároveň by je hodnotily i jazykově. Tyto slovníky se však teprve připravují a doufejme, že vbrzku aspoň některé z nich budou vydány, aby přispívaly k orientaci po odborném názvosloví a staly se zároveň spolehlivou oporou pro překladové a naučné slovníky.

---

[1] Naše řeč recensovala: Slovník sdělovací techniky (35, 1951, s. 112n.) — Textilní slovník (36, 1953, s. 48n.) — Malý česko-ruský vojenský slovník (36, 1953, s. 301n.) — Hrst poznámek k novým odborným slovníkům (34, 1950, s. 70). — Sovětská věda-jazykověda recensovala: Malý rusko-český vojenský slovník (3, 1953, s. 178n.); Rusko-český zemědělský slovník (3, 1953, s. 246n.); Rusko-český a česko-ruský lesnický slovník (3, 1953, s. 468n.); Rusko-český slovník z průmyslové ekonomiky, organisace a plánování (3, 1953, s. 470). — Srovnej též Sovětskou vědu - politickou ekonomii (3, 1953, s. 846—858), kde je otištěna Zpráva terminologické komise ČSAV a ČSI pro politickou ekonomii o projednání některých termínů obsažených v Rusko-českém slovníku z průmyslové ekonomiky, organisace a plánování.

I. Nové odborné slovníky překladové

Živou diskusi na půdě Československo-sovětského institutu vzbudil před časem *Rusko-český slovník z průmyslové ekonomiky, organisace a plánování*,[2] který sestavili Antonín Kučera a Antonín Radvanovský ve spolupráci s řadou odborníků a znalců našich i sovětských hospodářských poměrů. Diskuse ukázala, že autoři nezvládli materiál slovnikářsky, že se nepokusili o výstavbu hesel, nýbrž řadili jednotlivá slova mechanicky podle abecedy; tím se na př. stalo, že za přídavným jménem v ženském rodě následuje totéž přídavné jméno ve středním rodě, nato v množném čísle a teprve potom v mužském rodě čísla jednotného a mezitím jsou i jiná heslová slova. I s jinými slovnikářskými chybami se setkáváme (kladení některých termínů pod předložky, nejistota v uvádění sloves, porušování ustáleného pořádku slov v sousloví́ch), což je tím závažnější, že se to týká slovníku, který má přes 8.000 ruských odborných výrazů. Překladatelsky je však slovník poněkud zdařilejší, jak jsme poznali z vlastní praxe. Jistě není na závadu, že autoři uvádějí co největší počet ekvivalentů u některých termínů. Někde je to způsobeno snahou ozřejmit a osvětlit po všech stránkách ruský výraz, za nějž nemáme v naší slovní zásobě rovnocennou náhradu, jinde to pramení z naší názvoslovné neustálenosti. Ekonomické názvosloví se tvoří před našima očima a pro slovnikáře je opravdu obtížné, aby všechny případy uspokojivě vyřešil. Je proto pochopitelné, že autoři ponechávali vedle sebe několik překladů; jimi ve skutečnosti zachytili dnešní stav, nepředbíhají vývoji, ani jej ovšem neusměrňují.

Se zájmem jsme se probírali *Malým polsko-českým slovníkem hospodářským*, jehož autory jsou Otakar Cziviš a Libuše Lišková.[3] Je částečně protějškem k *Rusko-českému slovníku z průmyslové ekonomiky*. Je však mnohem stručnější, neboť zachycuje jen základní a aktuální výrazy ekonomické, termíny z plánování, z účetní evidence a namátkou též výrazy dopravní. Vlastní část slovníčku je doplněna velmi obsažným seznamem polských zkratek, s nimiž se čtenář setkává v polském denním i odborném tisku a jež právě cizinci působí potíže, má-li je rozluštit. Kromě toho na závěr byl připojen abecedně uspořádaný seznam zeměpisných názvů v řeči polské a jejich české znění.

Malý polsko-český slovník hospodářský je po stránce odborné i lexikografické zdařilou pomůckou, neboť je zpracován opravdu jako slovník. Má pevně sevřená hesla, v nichž se uvádí nejprve slovo základní,

---

[2] Státní nakladatelství technické literatury, Praha 1953, s. 172, cena 10,20 Kčs.

[3] Státní nakladatelství technické literatury, Praha 1953, s. 124, cena váz. 12,80 Kčs.

heslové, k němuž jsou pak připojena terminologická sousloví, na př.: *masa* f. hmota, množství; *m. bierna* pasiva; *m. czynna* aktiva; *m. konkursowa* konkursní podstata atd. Sousloví jsou řazena uvnitř hesla podle abecedy, což je dostatečně přehledné i u velmi obsažných hesel, zabírajících i několik sloupců (na př. *konto* = účet, konto; *koszt* = náklad, výdaj; *plan* = plán, návrh, program). U některých hesel setkáváme se s t. zv. hnízdováním, t. j. heslo obsahuje také výrazy odvozené (na př *maryn|arka* . . ., *-arski* . . .; *-arz*).

Slovníček Czivišův a Liškové je založen z převážné části na podstatných jménech, zatím co přídavná jména jako hesla jsou dosti opomíjena. Najdeme je ovšem velmi často uvnitř jiných hesel jako součást dvouslovných nebo i víceslovných názvů.

Vyhledávanou pomůckou našich techniků a ostatních pracujících v různých průmyslových odvětvích je *Rusko-český technický slovník*, jejž sestavili Otakar P e k á r e k, Karel C a c e k, Mojmír K r á t k ý, Václav K v i č e r a.[4] Obsahuje přes 35.000 technických výrazů. Nebylo snadné zpracovat takové množství slov z nejrozmanitějších oborů, a to v čase neobyčejně krátkém, jak autoři sami v úvodu uvádějí. Posuzujeme-li tento slovník měřítkem skutečných slovníků, ať již odborných nebo všeobecných jazykových, vidíme na prvý pohled, že tu nejde ani o slovník jako spíše o seznam slov abecedně uspořádaný. Autoři se zřekli možnosti vytvářet slovník, t. j. tvořit ze sebraného materiálu hesla, a spokojili se s mechanickým řazením slov. Domníváme se, že tato metoda se nemůže osvědčit, zejména jde-li o počet hesel tak vysoký, jako má Rusko-český technický slovník. Ukázalo se to již u slovníku ekonomického.

Poměrně obsažným slovníkem je *Slévárenský slovník rusko-český a anglicko-český*.[5] Jeho autoři, Jiří B r a b e c a Bedřich H e l l m a n n, snesli tu přes 5 000 odborných výrazů, jež budou jistě zajímat naše slévárenské odborníky, pokud jsou zvyklí studovat z ruských nebo i anglických pramenů. Slovníček zároveň přispěje k diskusi o naší slévárenské terminologii, která leckde ještě tápá a není ustálena zejména v některých novějších názvech. Proto autoři při překladu ruských a anglických termínů uvádějí na mnoha místech vždy několik výrazů pro jeden a týž pojem, a tím českému uživateli přibližují a ozřejmují cizí výraz.

Náš osvědčený slovnikář, nedávno zesnulý prof. Emil V o t o č e k, který se po celý život zabýval chemickým názvoslovím, snesl názvy anorganických sloučenin a technických produktů ve velký šestijazyčný

---

[4] Státní nakladatelství technické literatury, Praha 1953, s. 570, cena váz. 70,80 Kčs.

[5] Státní nakladatelství technické literatury, Praha 1953, s. 155, cena 13,80 Kčs.

slovník,[6] jímž navazuje na svůj někdejší pětijazyčný chemický slovník a též na svůj „Česko-francouzský slovník terminologický a frazeologický pro chemii, fysiku a vědy příbuzné", vyšlý téměř před třiceti lety a stále odborníky vyhledávaný. Jako v slovnících předcházejících dbá Votoček i tu ustálených a správně tvořených názvů, přihlíží k názvosloví mezinárodně platnému a zaznamenává též neodborné (t. zv. triviální) názvy pro některé látky. Velkou předností tohoto slovníku je, že se opírá o excerpci příslušné literatury, což zaručuje vědeckou spolehlivost.

Slovník je rozvržen na šest částí podle jednotlivých jazyků. První část je nejobsažnější; v ní autor vychází z českých termínů, jež přesně určuje — pokud jde o sloučeniny — příslušnými chemickými vzorci, a za ně pak připojuje překlad do uvedených jazyků. To zaplňuje téměř polovinu knihy, zatím co zbývající část je vyhrazena versi německo-české, francouzsko-české, italsko-české a latinsko-české. Hesla jsou uspořádána prakticky, jednu a touž látku lze mnohdy nalézt bez odkazů na dvou nebo i více místech. Pozastavujeme se však nad tím, že hesla jsou psána s velkým začátečním písmenem, což není v jazykových slovnících obvyklé. Nevíme, zda je to úprava autorova (dílo vyšlo posmrtně) nebo redakce, ale nepovažujeme tuto novotu za správnou ani účelnou.

Na závěr slovníku jsou připojeny dvě studie, jež obsahují rozbor směrnic pro názvosloví anorganických sloučenin a zásady přijaté českými chemiky.

Dnes je již Votočkův šestijazyčný slovník rozebrán, ale připravuje se nové vydání rozšířené o názvy ruské.

Výzkumný ústav pletařský v Brně dal podnět k vypracování textilního slovníku rusko-českého (Miloš Konopásek ve spolupráci s kolektivem pracovníků pletařského ústavu: *Rusko-český slovník z oboru pletařství, textilu a textilní chemie,* Brno 1952. S. 192, cena 22 Kčs). Slovník byl zpracován narychlo a je označen jako prozatímní vydání; definitivní vydání však dosud nevyšlo. Bylo by jej třeba zlepšit v slovnikářské úpravě, překontrolovat výběr hesel a důkladněji si ověřit překlad jednotlivých odborných názvů. Nesvědčí o příliš velké péči, že k vytištěnému slovníku jsou připojeny tři listy závažných oprav textových.

Zdařilou pomůckou je *Rusko-český slovník z oboru masného průmyslu* od Lidmily Kracíkové.[7] Autorka jej připravila za odborné spolupráce pracovníků ministerstva potravinářského průmyslu a za přispění veterinářů a odborníků z jatek a jiných pracovišť našeho masného průmyslu. Pro větší názornost připojuje autorka na závěr 12

[6] *Chemický slovník česko-německo-francouzsko-anglicko-italsko-latinský,* Technicko-vědecké vydavatelství, Praha 1952, s. 696, cena váz. 75,20 Kčs.

[7] Státní nakladatelství technické literatury, Praha 1953, s. 114, obrázků 12, cena 11,30 Kčs.

schematických obrázků s ruskými a českými názvy pro jednotlivé části masa rozčtvrcených kusů dobytka.

Slovníček L. Kracíkové je založen na promyšlené excerpci, opírá se o známé ruské výkladové slovníky, Ušakovův a Ožegovův, a o akademický Příruční slovník jazyka českého. Autorka se nespokojila jen mechanickým zpracováním termínů v pouhý abecední seznam slov, nýbrž vypracovala skutečná hesla, která člení i na podhesla, kde se toho jeví potřeba. Ruské termíny vysvětluje obvyklými českými odbornými výrazy a jen výjimečně užívá volně stylisovaného výkladu nebo vysvětlení, kde čeština dosud nemá vlastního termínu.

Rusko-český a česko-ruský lesnický slovník F. Korsuně[8] obsahuje na tři tisíce lesnických termínů, zpracovaných ve spolupráci s lesnickou terminologickou komisí Československo-sovětského institutu. Odborné výrazy lesnické střídají se s názvy botanickými a zoologickými; ty by bylo bývalo vhodnější buď vůbec vypustit, nebo omezit na nejmenší míru, zato však rozhojnit repertoár slov čistě lesnických a připojit i běžné výrazy z dřevařského průmyslu.

Slabinou tohoto odborného slovníku je neslovnikářské uspořádání termínů. Autor jej sestavil jen mechanicky abecedně, nedbal při tom obvyklého pořádku slov v terminologických souslovích (*dozorce lesní jízdní, půda slaná neplodná, park městský menší, stanice pokusná*). Přes tyto nedostatky stal se hledanou pomůckou v lesnických kruzích a pro první informaci jistě poslouží.

Pro úplnost zmiňujeme se ještě o drobném slovníčku, který vyšel s názvem *Rusko-český slovník léčivých rostlin.*[9] Jeho autor, Mikuláš Pavličuk, podává v něm abecedně uspořádaný seznam názvů asi 400 druhů léčivých rostlin pěstovaných v SSSR nebo do Sovětského svazu dovážených. Jsou to názvy, s nimiž se mohou naši překladatelé setkat v sovětské lékařské a zemědělské literatuře a pro něž se těžko zjišťují příslušné české výrazy.

Již dříve než výše uvedené rusko-české slovníky byl vydán *Rusko-český zemědělský slovník,* jejž sestavili Nikolaj Pume, Boris Paňkov za spolupráce J. Spirhanzla.[10] Nejeden pozdější autor rusko-českého odborného slovníku z něho se zdarem čerpal, L. Kracíková jej jako svůj pramen přímo uvádí. A mnohým dalším slovníkům poskytne spolehlivou pomoc při hledání českého ekvivalentu, neboť obsahuje přes 85 000 výrazů, k nimž si hlavní autor, dr. Pume, vědecký pracovník Čs. akademie zemědělských věd, téměř po třicet let shromažďoval excerpcí látku.

---

[8] Státní zemědělské nakladatelství, Praha 1953, s. 232, cena 12,40 Kčs.
[9] Zdravotnické nakladatelství, Praha 1952, s. 64, cena 7,20 Kčs.
[10] Brázda, Praha 1951, s. 1182, cena váz. 68 Kčs.

Není to odborný slovník v běžném slova smyslu, neboť se nespecialisoval jenom na termíny z úzkých oborů zemědělských. Pojímá zemědělství v plné šíři i s vědami přírodními a se zřetelem na technický pokrok ve výrobě. K obsažnosti a široké náplni slovníku přispěla ještě snaha zachytit i výrazy vysloveně neodborné, s nimiž se čtenář odborných časopisů a knih setkává při četbě a jež by musel hledat v obyčejném překladovém slovníku. Tu se uplatnil též zřetel ke slovesu, které v našich odborných slovnících bývá dosti opomíjeno.

Slovnikářská forma je v tomto slovníku promyšlená a poskytuje rychlou orientaci, jistě může být vzorem i jiným, menším slovníkům.

II. Nové odborné slovníky naučné

Za redakce prof. dr. J. Charváta vznikla velmi obsažná lékařská příručka ve formě kapesního naučného slovníku.[11] První část této malé encyklopedie přináší abecedně uspořádaná hesla, v nichž se popisují nemoci, určuje se jejich diagnosa a therapie. Doplňkem k tomu v druhé části je abecední přehled léků a několik speciálních statí (mikrobiologické vyšetření materiálu, chemotherapie, antibiotika, prevence zubního kazu, cesty letadlem a j.). Na závěr je pak připojen pečlivě sestavený rejstřík chorob a léků.

Repetitorium praktického lékaře je náhrada za někdejší Kalendář českých lékařů, je však daleko cennější a obsažnější, neboť zachycuje pokrok lékařské vědy za posledních 15 let a její dnešní stav. Jazykovědce zaujme tato příručka především množstvím názvů chorob, které jsou tu abecedně uspořádány, věcně vyloženy a podávají obraz o termínech ustálených v lékařské vědě i praxi. Je založena na názvosloví českém, nikoli jen na latinském, a proto orientace v ní je poměrně snadná. Jsou tu odborné názvy domácího původu i počeštěné výrazy latinské (často ovšem psané již českým pravopisem). Posuzujeme-li vzájemný poměr termínů cizích a domácích, zjišťujeme, že lékařské názvosloví je stále ještě zakotveno v latině. Za poslední půlstoletí nastal sice viditelný odklon od latiny a přesun ve prospěch češtiny, ale jak rychle bude tento vývoj dále postupovat a v jaké šíři, nelze odhadnout. Pečlivá jazyková úprava a terminologická jednotnost při díle tak rozsáhlém zasluhují si plného uznání.

Pracujícím v našich továrnách na papír a celulosu má posloužit naučný slovník z oboru papírenského.[12] V této příručce je velmi

---

[11] *Repetitorium praktického lékaře.* Sepsal kolektiv lékařů, uspořádal prof. dr. Josef Charvát. Zdravotnické nakladatelství, Praha 1952, s. 1072, cena váz. 53,40 Kčs.

[12] J. Filip, V. Rubeš, *Papírenský slovník*, Průmyslové vydavatelství, Praha 1952, s. 368, obrázků 119, cena váz. 43,60 Kčs.

mnoho článků odborně vyčerpávajících dané thema; jejich značnou předností je jasný, srozumitelný sloh učebnicového rázu. Přes tyto klady nevznikl z nich dobrý slovník, který by byl rychlou orientační pomůckou, jak autoři v úvodu slibují. Zpracovatelé slovníku si totiž neujasnili, že látku je nutno rozdělit na drobné články, aby tak vznikla četná hesla podle názvů věcí a činností. Tím se stalo, že používatel slovníku se setkává spíše s volnými kapitolami než s hesly z papírenství; jediné, co má dodat zdání slovníku, je abecední uspořádání kapitol. Jako příklad nevhodného zpracování uvádíme „heslo" *lepenkárna*, které obsahuje výklad o předácích lepenkárny, o strojvedoucích lepenkového stroje a jejich pomocnících, o mlečích, lisovačích, mramorovačích atd., což všechno mělo být rozvedeno do jednotlivých samostatných hesel. Kdybychom probírali stránku za stránkou, setkávali bychom se s dalšími nedostatky téhož rázu. Ale snad postačí tento jediný příklad, aby bylo jasno, v čem autoři chybují.

Naučný slovník takového typu, jako je Papírenský slovník, měl by každé heslo jednak řádně vyložit, ne-li přímo definovat jako odborný název (na př. co je to *plstěnec, aglomerace, kyselinář, lepenkárna*), jednak stručně pojednat o věci samé a konečně zaznamenat zkušenosti z nynější praxe. K tomuto požadavku věcnému přistupuje neméně důležitý zřetel, aby hesla byla i terminologicky spolehlivá a jazykově správná, jak jsme o tom psali v článku *Větší péči odborným slovníkům!* (Naše řeč 36, 1953, s. 48n.). Požadujeme od slovnikáře, aby již v hesle rozlišoval výrazy odborné od neodborných, zastaralé od současných, nářeční, slangové a hovorové od spisovných. Jsou-li názvy neustálené, zvolí se výraz nejvhodnější, ostatní se zaznamenají jen kvůli úplnosti a snadnému orientování uživatele slovníku. Tím může i naučný slovník přispět k zpřesnění názvosloví a k jeho ustálení.

Proti těmto požadavkům hřeší Papírenský slovník na mnoha místech, a proto není spolehlivou pomůckou pro ty, kdo si chtějí ujasnit pojmy z oboru papírenského a načerpat rychlého poučení.

Vyhledávanou pomůckou se stal *Chemický příruční slovník* Jiřího R ů ž i č k y,[13] neboť obsahuje naučná hesla nejdůležitějších chemických sloučenin, prvků, chemických výrobků. Jak autor v úvodu uvádí, je slovník určen nejen pro chemiky, ale též pro všechny ostatní pracovníky, kteří mají co činit s chemií, ať již jsou to farmaceuti, drogisté, zdravotní pracovníci, nebo na př. plánovatelé, skladníci některých našich závodů a výzkumných ústavů. Poslouží též návštěvníkům v doškolovacích kursech a studentům přírodních věd.

---

[13] Státní nakladatelství technické literatury, Praha 1953, s. 332, cena váz. 8,80 Kčs.

Růžičkův slovník se názvoslovně opírá z valné části o práce Votočkovy a v otázkách jazykových se řídí Příručním slovníkem jazyka českého. Slovník je rozpracován do drobných, obsahově stručných hesel, která zpravidla obsahují na prvním místě název český, pak mezinárodní, latinský a podle potřeby též název neodborně chemický, ale běžně užívaný v obchodě a j. Za názvem následuje chemický vzorec a stručné věcné poučení.

Chemikové jistě zhodnotí tento slovník po stránce odborné, nás tu zajímá, jak si autor počínal v řešení otázek slovnikářských a zároveň jazykových; můžeme říci, že proplul celkem šťastně četnými úskalími. Ve zpracování látky z oboru chemického bylo právě mnoho obtíží s řazením hesel, s uváděním odkazů atd. a mnoho nesnází názvoslovných i pravopisných. Pokud jsme mohli zjistit, zdolal je autor většinou se zdarem.

Velmi cenným spisem v naší chudé názvoslovné literatuře je mnoholetá práce Miloslava Prokopa *Třídění a názvosloví skla.*[14] Je to v podstatě značně přepracované a téměř na každé straně doplněné vydání z r. 1939, které mělo jen 75 stran proti dnešním 140 stranám. Autor podává názvosloví skla podle předem promyšlených skupin a oddílů a připojuje k tomu i propracovaný naučný výklad; opírá se tu o své široké theoretické znalosti z oboru sklářství a o hojné praktické zkušenosti. Druhy skla dělí na tři typy: I. na skla plochá, II. na skla dutá, III. na skla lisovaná, litá nebo jiným způsobem vyráběná. Dalším dělítkem pak je chemické složení, zabarvení a způsob zpracování a opracování. Mnoho názvoslovného materiálu obsahuje i vlastní text výkladových statí.

Z Prokopovy příručky poznáváme, jak názvy skla jsou v češtině většinou přiléhavé, významově průzračné, jak se opírají o praxi na jednotlivých pracovištích. Autor se přidržuje především vžitých a obvyklých českých názvů, jen někde sahá i po výrazech méně užívaných a navrhuje i výrazy nové, pokud je potřebuje pro systematické třídění, avšak označuje je hvězdičkou, aby je odlišil od názvů úplně běžných. Je si vědom, že v mnoha případech názvosloví není ustáleno, že se vyskytuje pro jeden a týž výrobek i řada různých názvů, a v tomto případě výrazy méně vhodné zaznamenává jen v závorce. Na př. pro *drátové sklo* jsou ještě tyto vedlejší výrazy: *drátěné, bezpečnostní, vyztužené, armované, s drátěnou vložkou*; pro *kalné sklo zakalené, rozptylné, transparentní, opakové, opakní, fosfátové.* Množství synonym rozhojňují ještě různé obchodní názvy, které zpravidla nevynikají jasností a určitostí. Svědčí o chvályhodné rozvaze autorově, že názvy

---

[14] Technicko-vědecké vydavatelství, Praha 1952, s. 140, cena 16,40 Kčs.

nepřijímá nekriticky, že je hodnotí a že vždy zřetelně uvádí, který termín považuje za nejvhodnější. Tím přispívá k ustálení a systematickému uspořádání našeho sklářského názvosloví a zároveň tu navazuje na činnost sklářské názvoslovné komise Ústavu sklářství, keramiky a technologie při vysokém učení technickém v Praze, jejímž předsedou je prof. Bárta.

Je jistě prospěšné, že české názvy jsou doprovázeny překlady do ruštiny, němčiny, franštiny, angličtiny, španělštiny a italštiny. Autor si cizí výrazy několikanásobně ověřoval a mnohé získal přímou spoluprací s odborníky z příslušných států, což zvyšuje jejich spolehlivost.

Prokopova příručka může být vzorem podobným publikacím, které by se snažily vnést jasno a pořádek do názvosloví v určitém oboru.

Pro pracovníky zahraničního obchodu a příbuzných oborů je určena drobná příručka J. M. Handla *Slovník odborných výrazů používaných v zahraničním obchodě.*[15] Není to slovník, nýbrž spíše jen slovníček se stručnými hesly (je jich celkem 500). Forma výkladu hesel je jasná, a proto dobře srozumitelná i neodborníkům. Autor se soustředil na základní výrazy používané v obchodě s cizinou. Vykládá tu nejen výrazy běžné (*blokáda, kompensace, konkurs*), ale též výrazy speciální (*pari, respiro, ring* v bursovnictví, *prorogační klausule*). Slovníček jistě dobře plní své poslání.

* * *

Jak je vidět z uvedeného přehledu, převažují odborné slovníky rusko-české, což je přirozené při dnešním zvýšeném studiu sovětských příruček a časopisů. Mnohem méně jsou zastoupeny slovníky z jiných jazyků, slovanských i neslovanských. Potřeba je tu ovšem namnoze ještě kryta slovníky z doby dřívější.

Podle programu našich státních nakladatelství chystají se další nové odborné slovníky, a to v míře poměrně větší než dosud. Některé z nich se již dotiskují, jiné jsou už v rukopise hotové a mnohé jiné se teprve sestavují. Přáli bychom si, aby jim byla věnována co největší péče, neboť jsou to důležité studijní pomůcky.[16]

Karel Sochor

---

[15] Knižnice zahraničního obchodu, Průmyslové vydavatelsví, Praha 1952, s. 24, cena 2,— Kčs.

[16] Za sazby tohoto referátu vyšel *Slovník stavebné mechaniky a příbuzných oborů v pěti řečích,* jehož autorem je akad. Zdeněk Bažant. Posudek o něm přinese Naše řeč dodatečně stejně jako o *Ruském a českém nazvosloví ze strojírenské technologie,* jež právě vyšlo z pera F. Kohouška.

Oslavy dvoustého výročí narození Josefa Dobrovského

Dvousté výročí narození Josefa Dobrovského, „zákonodárce nové spisovné češtiny" (jak jej výstižně nazval Jaromír Bělič v loňském ročníku Naší řeči), vzpomněla Československá akademie věd zvláštní vědeckou konferencí. Uspořádala ji VIII. sekce ČSAV s akademickými ústavy: Slovanským ústavem, Ústavem pro jazyk český, Ústavem pro českou literaturu a Historickým ústavem ve dnech 30. listopadu a 1. a 2. prosince minulého roku.

První den se konalo společné zasedání v Karolinu, na jehož programu byla slavnostní řeč akad. Bohuslava Havránka, ředitele Ústavu pro jazyk český, na thema „Slovanský význam Josefa Dobrovského".[1] Ve své široce založené přednášce vyšel akad. Havránek z rozboru společenské a vědní situace, v níž dílo Dobrovského vznikalo. Ukázal, v čem se Dobrovského pojetí slavistiky podstatně lišilo od slovanských studií dosavadních: jednak nestojí ve službách církevní katolické reakce (naopak výsledky svých studií podrývá jí půdu), jednak svou kritickou metodou, která vychází z materiálu, empirie a snaží se dobrat zákonitostí, propracovává se k poznání materialistickému. Není však Dobrovský jen bořitel a kritik, nýbrž i stavitel nového poznání, založeného na spolehlivých základech. Nové poznatky Dobrovského v bohemistice i slavistice — zejména třídění slovanských jazyků, třídění slovanského slovesa, zákonitosti tvoření slov v češtině i přesvědčení o příbuznosti jazyků slovanských s jinými jazyky indoevropskými — jsou skvělými výsledky jeho průkopnické práce. Dobrovský silně zapůsobil — především svou „Podrobnou mluvnicí češtiny" a „Soustavou jazyka staroslověnského" — na ostatní jazykovědu slovanskou. Je velká řada mluvnic, které vznikly pod jejich vlivem, ať už přiznaným nebo ne. Žáka Dobrovského prozrazují i práce velkého slavisty období následujícího, Fr. Miklošiče. Ale nejsilněji působil Dobrovský v Rusku. Těšil se zde velké úctě, i když některé výsledky jeho práce byly přijímány kriticky, zejména v důsledku prací velkého ruského slavisty Alexandra Vostokova. Ruská slavistika udržovala stálý styk s pražským centrem a vypracovala také nejdůkladnější práce o Dobrovském.

Vlastní základ úspěšné práce Dobrovského vidí Havránek především v jeho hlubokém a opravdovém zaujetí pro práci, pro poznání Slovanstva a za druhé v tom, že v pravém smyslu slova dovedl žít životem svého národa, že dobře poznal to nové, co se rodí, a dovedl tomu dodat jasnou vědeckou pravdu. V tom má být vzorem všem nám i dnes a zaslouží si naší plné úcty.

---

[1] Přednáška akad. B. Havránka byla otištěna ve Věstníku Československé akademie věd (r. 1953, č. 9—10) a v rozšířené podobě vyjde v Slavii 1954, č. 2—3.

Druhý den probíhaly přednášky i diskuse souběžně ve třech sekcích — jazykovědné, literárně historické a historické —, aby mohla být zhodnocena práce Dobrovského v celé šíři.

V našem časopise věnujeme pozornost jen sekci jazykovědné a povšimneme si především otázek týkajících se češtiny. (Časopis Slavia většinu referátů otiskne a přinese podrobnou zprávu o diskusních příspěvcích.)

Thematem prvního referátu sekce jazykovědné byl *význam Dobrovského Podrobné mluvnice pro vytvoření českého národa.* Referát přednesl akad. Fr. Trávníček. Zdůraznil, že dnes, po Stalinových statích, dovedeme teprve správně ocenit význam jednotného spisovného jazyka pro vznik a vývoj národa. Tím více se musíme podivovat Dobrovskému jak proto, že tento význam správně tušil a umožnil vznik českého národa tím, že podal kodifikaci mluvnické stavby češtiny, tak proto, že správně, přímo v duchu stalinském, chápal mluvnici jako zobecnění nesčetných jazykových jevů a dovedl rozlišit ve stavbě jazyka oblast mluvnice a slovníku a uvnitř mluvnice zase tvoření slov, tvarosloví a skladbu. Vysoko ocenit je nutno zejména jeho vystižení zákonitostí českého tvoření slov (to je Dobrovského novum) a zaměření i na významovou stránku jednotlivých přípon a předpon; spojoval tak třídění formální s tříděním podle významových skupin. Dobrovský vystihl souvislost tvarového bohatství českého slovesa s jeho soustavou slovotvornou. Syntaktickou látku pojal Dobrovský rovněž ve stalinském duchu jako spojování slov. — Podle referentových slov je Dobrovský tvůrcem novočeského jazyka spisovného v tom smyslu, že postižením vnitřních zákonitostí a možností dalšího vývoje umožnil jeho ústrojný rozvoj v duchu poznaných zákonů, a to i tam, kde jeho pravidla byla umělá, jako na př. u přechodníků. Ale hodnota jeho zákroku byla v tom, že správně postihl stránku jevu, která byla schopna vývoje (větná platnost přechodníků), a pominul tu, která odumírala (jejich platnost příslovečná). — Dobrovský pochopil konečně i význam historického studia jazyka; v různých dobách jde jen o různé, historicky podmíněné uplatnění téže jazykové zákonitosti.

Dobrovského Podrobná mluvnice je první vědeckou mluvnicí češtiny. Její autor správně vidí v jazykovém dění objektivní zákonitý proces, nezávislý na vůli lidí, přístupný však našemu zkoumání. Z tohoto hodnocení zásluh Josefa Dobrovského vyplývá pro nás úkol studovat ještě důkladněji vliv jeho práce na rozvoj nového spisovného jazyka českého.

Koreferát *o vztahu Dobrovského ke spisovnému jazyku slovenskému* přednesl Dr. Štefan Peciar, ředitel Ústavu slovenského jazyka. Řečník ukázal, že zájem Dobrovského o slovenštinu, dosvědčený korespondencí s Ribayem a pozorností, kterou jí věnoval ve svém díle, souvisí s jeho zájmem o všechny slovanské jazyky a o všechny složky

kulturního života Čechů a Slováků. Vyplýval z jeho názoru na živou řeč lidu, podle dobových názorů nepokaženou. Slovenštině vymezil Dobrovský osobité místo ve své klasifikaci slovanských jazyků a tím podepřel historicky nevyhnutelný čin Štúrův. Nepříznivý zprvu poměr k Bernolákově „novotě" Dobrovský později změnil a bernoláčtinu přijal jako historický fakt. Koreferát ukázal, jak je dílo Dobrovského výslednicí nejlepších tradic dosavadní jazykovědy (Nudožerský, Doležal); v nich Dobrovský pokračoval a kladně je rozvíjeli nejlepší synové obou národů. Jak Štúr, tak Hattala na Dobrovského navazovali, ba ve věcech slovenského pravopisu se o něj opírají. Proto nelze bez důkladné znalosti Dobrovského dobře poznat ani Bernoláka, ani Štúra, ani pokrokové tradice slovenské jazykovědy.

Na referát a koreferát navázala bohatá diskuse. Diskutující hovořili ke dvěma základním okruhům otázek: 1. význam mluvnice Dobrovského pro vývoj jazyka a národa, 2. způsob zpracování mluvnické látky u Dobrovského.

Prvního thematického okruhu se týkaly především příspěvky prof. dr. Karla Horálka, prof. dr. Jaromíra Běliče a prof. dr. Aloise Jedličky. Prof. Horálek srovnával situaci při formování českého národa se situací jiných slovanských národů, na př. polského; ty se ve svém vývoji za Čechy neopozdily, ač se nemohly opřít o kodifikaci národního jazyka, obdobnou mluvnici Dobrovského. (V diskusi se k této otázce vrátil dr. Oliva a upozornil na to, že u Poláků nahrazovala chybějící kodifikaci vyspělá literární tradice, uznávaná za normu.) Dále prof. Horálek uvedl, že mluvnická kodifikace Dobrovského byla sice do jisté míry archaisující, ale na podkladě normy kdysi žijící a tehdy ještě ne zcela mrtvé. Kodifikování normy tak odlišné od současného jazyka běžně mluveného bývá Dobrovskému někdy vytýkáno. Dnes je těžko rozhodnout, zda by bylo přiblížení normy spisovné jazyku obecnému přispělo k rychlejšímu utváření českého národa; tu by bylo nutno rozřešit nesnadnou otázku, zda tehdejší ještě velmi nejednotná norma jazyka obecného byla pokročilejším stadiem ve vývoji českého jazyka. Horálek soudí, že zvolení normy veleslavínské (tedy jisté archaisování) bylo pro češtinu výhodou, protože tím byl dán předpoklad pro její větší stylistické rozpětí, slohové rozrůznění, obdobně jako tomu je v spisovné ruštině s prvky církevní slovanštiny. — Horálkův námět vyvolal živý ohlas. Dr. Z. Hauptová ukázala, jak Dobrovský zaujímá střed mezi silně archaisující mluvnicí Pelclovou na jedné straně a mluvnicí Tomsovou, která se vedle jazyka starších spisovatelů opírá o silně rozkolísanou normu jazyka běžně mluveného. Dobrovský nepřijímá zcela ani normu starou, v něčem se přizpůsobuje stavu novějšímu nebo zavádí normu novou (přechodníky); vždy však uplatňuje hledisko hodnotící. — Dr. Sl. Utěšený názorně ukázal na dokladu z kores-

pondence Dobrovského, že si Dobrovský byl dobře vědom nejednotnosti tehdejší češtiny mluvené (zejména rozdílů moravských) a východisko viděl v přijetí jednotné spisovné normy starší. — Dr. E. J ó n a upozornil, že kodifikace Dobrovského se opírala o živý literární usus češtiny na Slovensku.

Marxistickým pohledem na sociální a ekonomické podmínky doby ozřejmil správnost počinu Dobrovského prof. dr. J. B ě l i č. Germanisace inteligence a upadání malé buržoasie byly zabrzděny zrušením nevolnictví, jež umožnilo přesun uvolněných pracovních sil z venkova do měst a vznik nové, mladé buržoasní inteligence. Genialita Dobrovského je v tom, že ač sám žil ještě v době přípravné, postihl potřeby nastupující nové doby, viděl daleko dopředu a dal svými slovotvornými studiemi podklad pro vytváření nových jazykových prostředků generaci Jungmannově, jež je už součástí nového proudu a cítí potřebu vytvářet také českou vědu. Ale velice prospěšné bylo i to, že Dobrovský zvolil podobu nadnářeční, která se rychle mohla stát pojítkem celého národa, a tím umožnil rychlejší konstituování novodobého českého národa.

Prof. dr. Al. J e d l i č k a upozornil na význam kritik Dobrovského pro poznání jeho názorů na jazyk. Názory Dobrovského vycházely z jiné společenské situace a z užšího pojetí literárního jazyka. Z toho vyplývala menší potřeba nových slov. Neologismy podle něho ohrožují srozumitelnost projevů, zvláště vznikají-li z libovůle jednotlivců bez zřetele na jazykový obyčej, který má platnost celonárodní, a bez zřetele na systém. Zření k jazykovému obyčeji způsobilo, že Dobrovský přijal i prostředky odchylné od normy veleslavínské, ale zpravidla jen v jednotlivostech, ba poměr normy veleslavínské a současného obyčeje vidí už v rovině stylistické. Doporučoval přejímání slov z jazyků slovanských i pro jejich větší kultivovanost, ale žádal přizpůsobení domácímu jazyku. I jeho návrh opravy pravopisu podpíral jevy systémové a vycházel z nich, nebyl tedy v rozporu s jeho odmítáním libovolných změn v jazyce. Význam Dobrovského byl skreslován tím, že byl Dobrovský stavěn do příkrého protikladu k J. Jungmannovi. Byly sice rozdíly mezi jejich stanovisky, ale je třeba vidět, v čem Dobrovský vytvářel předpoklady pro další vývoj a ukazoval cestu právě Jungmannovi a jeho družině: zjištěním slovotvorných zákonitostí, vytčením pramenů pro obohacování slovníku a zřetelem k jiným jazykům slovanským.[2]

Diskusi shrnul akad. B. H a v r á n e k. Řekl, že se v diskusi ukázaly dvě věci: jednak to, že starší výtky archaisace nebyly oprávněné, jednak význam vytváření spisovné normy pro rozvoj národnosti v novodobý národ a pro jeho jazyk.

---

[2] Vyšlo podrobně v Slově a slovesnosti 14, 1953, s. 167n.

K druhému souboru otázek promluvil nejdříve prof. dr. Vl. Skalička. V první části svého příspěvku se kriticky zabýval některými výroky akad. Trávníčka o marxistickém chápání jazyka u Dobrovského a upozorňoval, že tu vidí jisté nebezpečí nehistorického přenášení měřítek. V druhé části pak vyložil, v čem vidí přínos Dobrovského ve způsobu zpracování mluvnické látky. Samostatné partie slovotvorné najdeme sice už u Adelunga; dříve se spojovaly se syntaxí a se slovními druhy (na př. u Rosy). Dobrovský se však nespokojil mechanickou aplikací Adelungova pojetí na češtinu, nýbrž vyšel z dobré znalosti materiálu doby staré i nové (znal i jazyk lidový), systematicky jej roztřídil a sestavil jeho jasný obraz; tím nahradil Adelungův jen povšechný rozbor. I když se dnes díváme na tvoření slov poněkud jinak, je třeba práci Dobrovského vysoko hodnotit s hlediska potřeb jeho doby (vytváření nové terminologie) a v poměru k jeho předchůdcům.

Po připomínce prof. K. Horálka, že přesné rozhraničení slovotvorby a mluvnice je věc složitější a že Dobrovského slovotvorba byla kombinována i tím, že je v ní obsaženo tvoření slovesných forem, ujal se slova prof. dr. Ant. Dostál, který ve svém referátu ukázal velikost Dobrovského právě na jeho pracích slovotvorných. Upozornil na to, jak Dobrovský zasadil tvoření slov do širokého rámce srovnávacího a jak si zcela nově všímal vnitřní stavby slov i s hlediska historického. Pracemi o tvoření slov reagoval Dobrovský na neodborné novotaření, ale měly dosah mnohem větší: jazyk je u něho již důmyslná soustava s vlastními zákonitostmi. Dobrovský ovšem o jazyce nehoruje, ale jeho poznatky byly pro otázky jazykové správnosti a další vývoj spisovného jazyka neobyčejně cenné, opírajíce se o dobrou tradici starších spisovatelů.[3] — Také příspěvek dr. M. Helcla byl zaměřen k látce slovotvorné a hodnotil výklady Dobrovského o skládání slov. Správné poznatky Dobrovského jsou tím cennější, že mu tehdy ještě nebyly známy práce staroindických gramatiků o významovém třídění složenin. Uzavírá své výklady upozorněním na rozdíl češtiny a němčiny v tomto bodě, když byl předtím probral a materiálem doložil i osvětlil možnosti jednotlivých slovních druhů stávat se určujícím (prvním) členem složenin, rozlišil složeniny se zvláštní hláskou (Biegungslaut) na konci prvního členu a bez ní. Jeho poznání a stanovení zákonitostí komposice v češtině zajistilo, že se celý další vývoj dál ústrojně a že nebyl odtržen vývoj tvoření slov ve spisovném jazyce od stavu v jazyce lidovém a starším (mimo období úpadku). — Pracemi Dobrovského o českém přízvuku se zabýval konečně ve svém referátu dr. M. Krbec. Metodologický pokrok se jeví u Dobrovského v tom, že srovnával

---

[3] Vyšlo podrobně ve sborníku *Josef Dobrovský 1753 — 1953* (Nakladatelství ČSAV, Praha 1953) na s. 130—155.

mluvený jazyk se skandováním veršů a že boj proti časomíře opřel o sluchovou analysu.[4]

Diskusi uzavřel akad. Fr. T r á v n í č e k. Konstatoval, že diskuse byla plodná; přinesla nové poznatky, nadhodila nová hlediska a ukázala, že o Dobrovském nebylo ještě řečeno poslední slovo; bude třeba zabývat se zejména otázkou cizích vlivů na Dobrovského a nově řešit — s hlediska dané doby — problém archaisace normy a význam kodifikace jako náhrady za nepřerušený literární vývoj.

Druhý hlavní referát na zasedání sekce hodnotil *badatelskou práci Dobrovského o církevní slovanštině*; přednesl jej prof. dr. J. K u r z a doplnili jej diskusními příspěvky prof. dr. J. S t a n i s l a v (jazyková svědectví o existenci staroslověnštiny na území Slovenska), prof. dr. K. H o r á l e k (proti zneužívání názorů Dobrovského při výkladu církevněslovanské tradice v Čechách), prof. dr. A. D o s t á l (o poměru Dobrovského k objevu nosovek ve staroslověnštině), dr. Fr. M a r e š (o významu Dobrovského pro textovou kritiku). Závěrem zdůraznil akad. H a v r á n e k, že by nebylo správné tvrdit o Dobrovském, že svou dobu předstihl. Byl synem své doby, dobře ji odráží a staví na tom nejlepším v ní. Jestliže jeho dílo ukazovalo dále, je to právě jen důsledek toho.

Třetí hlavní referát přednesl prof. dr. Jaromír B ě l i č na thema *Základy historického a srovnávacího chápání jazyka u Dobrovského.* V Podrobné mluvnici češtiny a v Soustavě jazyka církevněslovanského podal Dobrovský statický obraz jazyka se zřetelem normativním. Ale popisovaný stav jazyka vidí jako výsledek vývoje a vysvětluje jej z minulosti i srovnáváním s nářečími a jinými jazyky slovanskými i neslovanskými. Systematicky prokreslený obraz vývoje češtiny nemohl podat pro nedostatek faktového materiálu. Tím méně předpokladů bylo pro rekonstrukci předhistorických období češtiny. Všechen materiál si musel vydobýt sám, nemohl ještě použít prací Boppových. Vyšel od zkoumání biblických textů a dostal se ke zkoumání jazyka, změn hláskových, vývoje skloňování, časování i slovníku. Znalost jiných slovanských jazyků ho pak vedla ke srovnávání jevů, k zjišťování předhistorického stavu a k předpokladu společného východiska, jiného však než staroslověnština. Nejhlouběji pronikl do tvoření slov a etymologie slov; chystal etymologický slovník a v náčrtu k němu zdůraznil i srovnávání s latinou a řečtinou, avšak též litevštinou, lotyštinou a starou pruštinou. Také si uvědomil zásadní odlišnosti maďarštiny a finštiny ode všech jiných evropských jazyků. I když šlo jen o jednotlivé postřehy a ne o celý systém, je tak vlastně předchůdcem zakladatelů srovnáva-

---

[4] Vyšlo podrobně v Slově a slovesnosti 14, 1953, s. 179n.

cího jazykozpytu. V jeho úvahách o vzniku jazyka si dnes vážíme odvahy, s níž pominul božský původ daru řeči a vyzdvihl nejen spojitost vývoje jazyka s vývojem člověka a společnosti, ale i organičnost plynulého vývoje, vylučujícího nápady a rozmary jednotlivců. Jeho slovotvorné studie, návrh reformy pravopisu a mluvnická kodifikace češtiny jsou službou historicky poučeného badatele potřebám životní praxe a v tom je zcela moderní. Nelze ho vytrhovat z vývoje jazykovědy (Fulda, Adelung), jistě těží z výsledků vědy mezinárodní, ale pojetím i způsobem práce byl samostatný. Zařazuje se i do tradice vědy domácí tím, že upozornil na jeden z prvních kroků na cestě ke srovnávací jazykovědě, jejž učinil svým lexikonem Zikmund Hrubý z Jelení. Nás s Dobrovským dnes spojuje to, že si nic nevymýšlel, nýbrž že vyvozoval poučky z faktů, jak to žádá i metoda dialektického materialismu.

Na Běličův referát navazovaly dva koreferáty. V prvním z nich doc. dr. V. Blanár rozebral názory Dobrovského na slovenštinu jako samostatný slovanský jazyk. Názory Dobrovského v té věci se vyvíjely. V slovenské nářeční roztříštěnosti viděl překážku pro brzký vznik nového sjednocujícího spisovného jazyka, a proto doporučoval setrvat při spisovné češtině (zejména po nezdaru pokusu Bernolákova). Dobrovský hledal vytrvale pravdu a dostával se k ní blíže než odpůrci samostatné slovenštiny, o sto let mladší.

Druhý koreferát — prof. dr. V. Vážného — se zabýval místem Dobrovského ve vývoji srovnávacího jazykozpytu. Řečník vyšel z rozboru situace ve filosofii a vědách v době Dobrovského a zdůraznil, že Dobrovský vyrůstal právě v době přerodu vědeckého nazírání. Jeho metoda je kritická, vychází z bezpečně zjištěných a ověřených fakt a vyvozuje z nich důsledky. I když u Dobrovského nešlo ještě o uplatnění metody v plném slova smyslu srovnávací, je jisté, že dospěl na samé její hranice. Světový primát má v tom, že využiv svých znalostí maďarštiny, finštiny a laponštiny, dospěl k zjištění příbuznosti jazyků ugrofinských a uraloaltajských, a to na základě shod morfologických, ne slovníkových. Dobrovský je připravovatel a tušitel nových cest vědy a spolutvůrce její nové metody. Referát prof. Vážného měl velmi silný ohlas.

V diskusních příspěvcích se hovořilo o periodisování vývoje češtiny u Dobrovského (prof. dr. Fr. Jílek), o práci Dobrovského v oblasti jmen vlastních (dr. Jan Svoboda), o studiu staročeských biblí (dr. Vl. Kyas), o významu prací Dobrovského pro dialektologii a o nářečním materiálu v jeho dílech (dr. Sl. Utěšený), o slovenštině u Dobrovského a o jeho významu pro studium historické mluvnice slovenštiny (prof. dr. J. Stanislav). — Poslední diskusní příspěvek akad. B. Havránka doplnil obraz šíře vědeckých zájmů Dobrovského připomenutím jeho práce o Polabských Slovanech,

jimiž se nikdo předtím neobíral, jeho srovnávacích studií z oboru slovní zásoby, jeho poznatků o základu etymologického vývoje, vědomým rozlišením jen nahodilého srovnávání s hebrejštinou (obvyklého u biblické kritiky) a záměrného srovnávání příbuzných jazyků slovanských a indoevropských. Své poznatky ovšem Dobrovský neuvedl v soustavu, a proto je jen předchůdcem, nikoli zakladatelem indoevropeistiky. Vyniká i tím, že liší v otázce cizího vlivu působení na slovník a působení na gramatickou stavbu.

Referent prof. Bělič poděkoval za cenné doplňky, zejména za hodnotný příspěvek dr. Blanára o místě slovenštiny v pracích Dobrovského a prof. Vážného o zařadění Dobrovského do zrodu komparatistiky. Závěrem jednání pak na výzvu předsedajícího prof. Stanislava přečetl prof. Horálek návrh usnesení sekce pro závěrečné společné zasedání.

Poslední den konference se konalo společné zasedání všech tří sekcí. Promluvil na něm člen korespondent ČSAV Julius Dolanský o významu Dobrovského pro studium slovanských literatur a dr. M. Machovec o filosofických názorech Dobrovského. Celé zasedání uzavřel akad. Jan Mukařovský a na závěr přečetl dr. Miloš Dokulil resoluci, v níž se hodnotí výsledky konference.

Československá akademie věd vydala k uctění jubilea Josefa Dobrovského ve svém nakladatelství obsáhlý sborník vědeckých prací a dva další svazky jeho spisů.[5] Zprávu o něm přinese náš časopis v některém ze svých příštích čísel.

Miloš Helcl — František Daneš

Z ČASOPISŮ A NOVIN

Návrh na akademický jazykovědný ústav před devadesáti lety. Ve sborníku prací, který věnovala Československá akademie věd svému prvnímu presidentu, akad. Zdeňku Nejedlému, k jeho sedmdesátým pátým narozeninám (Nakladatelství ČSAV, Praha 1953), je v čele oddílu „Z pokrokových tradic české a slovenské kultury“ otištěna stať akad. Ivana Málka *Návrh J. E. Purkyně na Akademii* (s. 373—390), upozorňující na málo známou práci vynikajícího českého fysiologa nazvanou „Akademia“. Vyšla původně v časopise Živa, sv. 9—10 (1861/2, též samostatně) a přináší všestranně propracovaný projekt

[5] *Josef Dobrovský 1753 — 1953.* Sborník studií k dvoustému výročí narození. Praha 1953. — Josef Dobrovský, *Rossica.* Praha 1953. — Josef Dobrovský, *Evangelium Pragense s. Marci vulgo autographi.* Praha 1953. — Podrobnou zprávu o literatuře vztahující se k loňskému jubileu J. Dobrovského přinese Naše řeč v dalších číslech.

na vybudování národní akademie jako organisačního střediska veškeré vědecké práce. Nás zajímá z tohoto Purkyňova návrhu, který výrazně osvědčuje pokrokové smýšlení svého autora, především organisační nástin ústavu linguistického. Ten je uveden na prvním místě mezi 14 akademickými ústavy a má se zabývat úkoly jednak základními a průběžnými, jednak aktuálními. K úkolům základním řadí Purkyně „sbírání a doplňování slovníků s ohledem na slova a jejich etymologii, idiotismy, frazeologii, metaforistiku, přísloví, nářečí a krajomluvu, názvosloví, cizoslov, odvádění jmen osobních a místních, navržení a posouzení novoslov", dále práce bibliografické a j. Z konkretních aktuálních úkolů uvádí Purkyňův návrh na př. sestavování map národnostně smíšených uzemí. Dále je pamatováno na to, aby ústav pečoval „o zhotovení a zdokonalení mluvostroje, o vynalezení a rozšíření všemluvy, všepísma (pasigrafie)". Pozoruhodné je i ustanovení — platné nepochybně pro všechny akademické ústavy —, že „akademikové tohoto (t. j. jazykovědného) ústavu jsou povinni držeti přednášky o kterémkoli předmětu svého oboru, když se z obecenstva nejméně třicet umluví, že žádají jistého poučení". Srovnáme-li tento organisační návrh Purkyňův na př. s dnešními pracovními úkoly Ústavu pro jazyk český (poučuje o nich přehledně článek Boh. Havránka v Naší řeči 36, 1953, s. 19—27) a odmyslíme-li si přitom některé dobové zvláštnosti (péče o všemluvu a všepísmo), vidíme, že Purkyně měl na svou dobu poměrně úplnou představu o úkolech jazykovědné práce a měl na mysli už v podstatě takový ústav, k jehož budování bylo možno přikročit teprve po roce 1945.

O jazyk literárních děl. Drobný příspěvek k poznání umělecké metody Aloise J i r á s k a (také po stránce jazykové) podává Karel P l e t z e r v článku *Jiráskovi lapkové a jejich předloha* (Jihočeský sborník historický 22, 1953, s. 90—95). V třetím díle své předhusitské trilogie „Mezi proudy" uvádí nás Jirásek mezi lapky, drobné zbojníky, kteří tehdy — na rozhraní čtrnáctého a patnáctého století — ohrožovali bezpečnost na jihočeských cestách. Pro tyto lapkovské scény použil autor soudobého pramene, a to „Popravčí knihy pánův z Rožmberka", jež obsahuje soudní výpovědi lapků a později i přívrženců táborských, kteří se dostali do rožmberských rukou; někdy obsahují zápisy i výstižný popis vyslýchaných. Na tento Jiráskův pramen upozornili již dříve Z. Nejedlý a F. M. Bartoš; s hlediska filologického pak Boh. Havránek ve studii „O dobovém zabarvení jazyka u Jiráska" (1921). Pletzer otiskuje ve svém příspěvku vedle sebe vybrané úryvky z Jiráskovy knihy a příslušné zápisy „Popravčí knihy" a ukazuje, jak odtud romanopisec vybíral jména lapků, jejich charakteristiky i popisné prvky, ale nikoli mechanicky, nýbrž s rozvahou a s uměleckým citem. Podle údajů,

které našel v zápisech, tvořil své postavy, jak je sám viděl; toto autorovo zjištění se týká stejně stránky obsahové jako jazykové.

V předmluvě k dvousvazkovému výboru z básnického díla Jaroslava Vrchlického, který k loňskému 100. výročí básníkových narozenin uspořádal Jaroslav Seifert (Praha, Čs. spisovatel 1953), podává národní umělec Vítězslav Nezval několik výstižných poznámek o jazyce Jaroslava Vrchlického. Všímá si ho proto, poněvadž je přesvědčen, že jazyková stránka díla je první podmínkou živosti a životnosti poesie. Citujeme odtud: „Byl to právě jazyk, který nám mnohdy svými licencemi odcizoval některé básně Jaroslava Vrchlického. Tyto licence byly jednak v umělém slovosledu, který někdy vnášel do své poesie, jednak v deformaci některých slov, jimiž si vypomáhal, když potřeboval pro svůj jamb jednoslabičná slova. Z licencí v slovosledu se pak rodí jistá neplynulost, a tudíž i nesrozumitelnost jeho veršů. Používáním umělých, jednoslabičných slov, všelijakých těch „zkad“ nebo „kýs“ zaprášil Vrchlický některé své básně museálním prachem. Myslím, že tyto licence, k nimž se Vrchlický uchyloval jen někdy, vznikaly z nesnází, které se objevují při překládání rytmovaných a rýmovaných básní z jazyka do jazyka. Do jeho původního díla pak zabloudily tyto nevítané licence čas od času, aby nahlodaly jeho přirozenou plynulost a velkolepou hudební krásu, která pramenila z básníkova genia a z jeho bezprostředního poměru k jazyku lidových písní“ (s. 9). Na doklad „nádherného prostého jazyka“, kterým Vrchlický vládl, cituje Nezval několik ukázek z knih, které bývají zpravidla prohlašovány za „formalistické“. K tomu dodáváme, že k velmi podobnému soudu o básnickém jazyce Jaroslava Vrchlického dospěl i S. K. Neumann ve studii uveřejněné v roce 1937 v Tvorbě k 25. výročí básníkovy smrti; je přetištěna v nedávno vybraném souboru „Umění a politika“, který jako XIX. svazek sebraných spisů S. K. N. vydal Čs. spisovatel v Praze 1953, a to na str. 172—178.

Z drobné glossy Jarmily Glazarové *O Vančurově Markétě Lazarové* (Nový život 1953, s. 989) vypisujeme básnickou charakteristiku Vančurova osobitého jazykového a stylistického umění, jež právě v této knize dostoupilo jednoho ze svých vrcholů: „Je v ní všechno výsostné umění Vančurovo, který jako moudrý a zkušený čaroděj čaruje nejsladší a nejslavnostnější kouzla nástrojem rodné řeči, které používá jako málokterý z velikých mistrů. Jeho řeč je plastická. Člověk ji cítí jako hmotu, těžkou a drsnou, nebo zas hebkou jako hedvábí a měkkou jako peří. Těch slov, kterých neužíváme běžně! Těch slov, která jsme pozapomínali na dně pokladnice svého jazyka a která vynesl, očistil, oduševnil a dal jim skvíti se v krásné skladbě své básnické prózy! Čteme Markétu Lazarovou a přecházíme po Vančurových větách jako po směle sklenutých, duhových obloucích mostu, který se klene

nad dravou řekou příběhu, nad řekou, kterou prýští krev, nad níž se válí kotouče dýmu ze spálenišť, ale na jejímž břehu je i nejeden ovocný sad, kde ztepilé, smělé a odvážné ženy češou ze štěpů svých lásek zdravá, tvrdá a ruměná jablíčka dětí v podivuhodné plodnosti a šťastné, vroucí štědrosti."

Živá diskuse o naší nejnovější poesii, vedená v nedávné době na stránkách Literárních novin, Nového života i denního tisku, nemohla se vyhnout pohledu na její jazykovou stránku. Při těsném sepětí obsahu s jazykovou formou, které je příznačné zejména pro lyrickou poesii, je jazykový rozbor jistě jedním ze spolehlivých ukazatelů její celkové úrovně. Také článek M. Jungmanna a J. Petrmichla *Zápas o novou poesii* (Nový život 1953, s. 1317—1336) dokládá často svá tvrzení poukazy na některé charakteristické rysy jazyka naší nové lyriky a někdy i na zřejmé nedostatky toho druhu. Jistě je správné jejich upozornění, že „snaha po novém pohledu a neotřelém výrazu se nesmí zaměňovat za mluvnické schválnosti a za formální originálničení" (1328); to shledávají oba autoři na př. v poslední sbírce Iva Fleischmanna „Píseň velikého jara" (Praha, Čs. spisovatel 1953). Je projevem nesprávného chápání práva básníka na tvůrčí individualitu, jestliže Fleischmann (a ovšem i jiní) komolí zákony spisovné češtiny a tak zatemňuje obsah svých veršů mnohdy až k nesrozumitelnosti. Obava, aby se nevyjadřoval „po staru", ho často zavádí k hledání neobvyklých slov a slovních spojení, tedy na cestu v podstatě pochybenou a formalistickou. Stejně tak není žádným novátorstvím, užije-li jiný z mladých básníků (S. Neumann) místo běžného slova *traktor* výrazu *traktořisko*, ledaže by to bylo v kontextu humoristickém; nebo usiluje-li o zdůraznění ideového obsahu básně užíváním obrazů, které jsou jen zdánlivě „silné". Několik příkladů toho druhu citují autoři na s. 1322: „Když se jeho (= Neumannovi) milenci chtějí políbit, tedy ‚jak vichr s vichřicí'; zadívá-li se chlapec dívce do očí, spatří v nich ‚pod větrolamem řas' jak ‚jdou v nich milice' a jak v nich ‚dusá čas'. Na jiný nápadný jazykový nedostatek dnešní mladé české poesie upozorňují Jungmann a Petrmichl u Miroslava Floriána (Cesta k slunci, Praha 1953): je to zbytečné lpění na slovním výrazu starších básnických generací, na kterém se Florián učil, ale který se do dnešní doby nehodí. To platí na př. o Floriánových epithetech: básník se představuje jako „syn bludný, má trpký los, prsty hořem zchromlé, jeho mládí je větrné, krajina sirotčí atd." (1325). Těchto několik náhodných poznámek, vybraných ze stati v podstatě jiného, nejazykového zaměření a bez hlubšího porozumění pro jazykovou problematiku, ukazuje sdostatek, že bude třeba věnovat odbornou pozornost také jazyku naší nové poesie; dosud si práce o jazyce literárních děl všímaly — a to ještě v míře zdaleka nikoliv uspokojivé — toliko prací prozaických.

Překladatelská theorie a praxe. Sovětská překladatelská diskuse, která v letech 1951/2 propracovala některé podněty Stalinových statí o jazykovědě pro potřeby theorie i praxe překladu a vedla k důkladnému přehodnocení názorů na úkoly překladatelství i jeho metody, vyvolala živý zájem o otázky literárního překladu také u nás. Tento zájem se projevoval z počátku spíše překlady vybraných statí sovětských — jmenujeme z nich na př. „Základní otázky teorie překladu" od A. V. Fjodorova (Sovětská věda—jazykověda 3, 1953, s. 45—61); brzo však byl dokumentován několika důkladnými studiemi původními, které navázaly na práce našich starších theoretiků (především O. Fischera a V. Jiráta) a poučeny nadto i výsledky moskevské diskuse, podstatně přispěly k ujasnění některých zásadních otázek překladatelského umění. Sem patří i loni vydané kolektivní dílo „*Kniha o překládání*", zaměřená speciálně k praktickým potřebám rusko-českého překladatelství; přes leckteré nedostatky (o nich srov. na př. kritický referát v Naší řeči 36, 1953, s. 289—297) přispěje jistě platným způsobem k zvýšení jazykové úrovně našich překladů z ruštiny. Dnes chceme souborně upozornit na několik časopiseckých statí, které jednak doplňují obsah jmenovaného sborníku několika dalšími náměty, jednak některé výklady zpřesňují a prohlubují o nová hlediska. Pozornosti zaslouží také množící se theoreticky dobře zdůvodněné rozbory přeložených knih.

Otázkám překladatelského umění je věnován větší díl 5. čísla loňského ročníku Sovětské vědy—jazykovědy. Přeložená úvodní stať L. N. Soboleva *Klasikové marxismu-leninismu o překládání* (s. 389—404) přináší bohatě dokumentovaný výklad o tom, jak se dívali na širokou problematiku překladatelské práce Marx, Engels, Lenin a Stalin; závěr stati je věnován zevrubnějšímu výkladu těch thesí ze Stalinovy práce „O marxismu v jazykovědě", které mohou být překladatelům oporou při práci. Na stať Sobolevovu navazují *Poznámky k problematice překládání marxisticko-leninské literatury* od Miluše Svatošové (tamže, s. 405—410). Jsou výsledkem dlouholetých odborných zkušeností, které autorka sebrala jednak při vlastní práci překladatelské, jednak jako redaktorka českých překladů klasiků marxismu-leninismu. Potíže, na které pracovníci tohoto oboru stále a stále narážejí, ilustruje konkretními příklady; značný díl z nich je zaviněn neustáleností české marxisticko-leninské odborné terminologie. Významnou pomoc pro překlady děl Marxových a Engelsových poskytují ovšem překlady ruské, jako vůbec nám ruská odborná terminologie nemálo pomáhá při utváření a ustalování českého názvosloví i v oblastech jiných, na př. na poli politické ekonomie.

Dílčí otázce překládání děl básnických je věnována studie Karla Horálka *O překládání veršů* (Slovo a slovesnost 14, 1953, s. 49—62).

Obsahuje pozoruhodné množství podnětných a jasně formulovaných poznatků z překladatelské theorie i praxe. Autor na př. upozorňuje na těsnější sepětí veršovaných děl s jazykovým materiálem, než je tomu zpravidla u prózy, a co z toho plyne pro překládání; uvažuje o speciálních překladatelských potížích, které vznikají u veršů rýmovaných; hodnotí tu překladatelskou theorii i praxi básnické školy Jaroslava Vrchlického i reakci proti lumírovcům v letech devadesátých. Zvláštní pozornost věnuje metrické stránce překládaných děl; nelze ji nikterak podceňovat, neboť často může překladatelská veršová technika dát podnět k dalekosáhlým a trvalým změnám veršové techniky i prací původních. Zvláštní problematika je spojena s překládáním ruské poesie do češtiny, a to jak poesie lidové, tak umělé. Také na rýmovou techniku původní tvorby mohou mít překlady pozoruhodný vliv: to platí zejména o poesii Majakovského v mistrném přetlumočení Jiřího Taufra. Třeba sám upozorňuje na rozmanité překážky spojené s překládáním, nepokládá Horálek formální úkoly překladatelské za neřešitelné: „Hlavní však je, aby byla pokud možno věrně reprodukována ideová náplň a celkové zaměření básně. Jednotlivé složky, které nesou ideovou klenbu, mohou být vyměněny, ale linie oblouku musí být zachována“ (62).

Pozoruhodný článek Jiřího L e v é h o *O některých zákonitostech překladatelské věrnosti* (tamže, s. 63—80) přistupuje k řešení dílčí problematiky zejména s hlediska theoretického, ovšem na základě bohatého materiálu. Upozorňuje tu na dialektický poměr obecného a jedinečného v uměleckém díle: věrný překlad se upíná především na momenty zvláštní, volný klade důraz na rysy obecné. Další otázka se týká národní a dobové specifičnosti překládaného díla a jak ji převádět do jiného jazyka a prostředí. V závěru upozorňuje Levý na důležitost překladatelské koncepce, která tvoří ideový základ překladatelské práce a vyvěrá z uvědomělého překladatelova názoru na dílo a z jeho zaměření na čtenáře určitého typu. Článek Levého je nejdůkladnější theoretickou studií o překládání, která u nás v poslední době vyšla.

Také 3. číslo 35. ročníku obnoveného Časopisu pro moderní filologii přineslo dva příspěvky do naší překladatelské diskuse. Z nich *Vzpomínka na Jaroslava Vrchlického jako na překladatele z angličtiny* od Zdeňka V a n č u r y (s. 129—147) má účel především obranný: chce ukázat, že překlady Vrchlického z anglické a americké poesie si většinou nezasluhují té výtky nevybíravé eklektičnosti, která Vrchlického často stíhá. Vančura nezatajuje některé nedostatky překladatelské techniky (a někdy také manýry) Vrchlického, jak je zjistili důkladným rozborem jiní nebo i on sám, ale zároveň ukazuje, že na př. Vrchlického překlad slavného Poeova „Havrana“ zcela obstojí ve srovnání s překladem

Nezvalovým a také jeho průkopnický výbor z Whitmanových „Stébel trávy" snese srovnání s nejnovějším přetlumočením Pavla Eisnera, zejména přiložíme-li na ně přísnější měřítka podle výsledků nedávné diskuse, která se postavila mimo jiné také proti naturalismům v jazyce uměleckých děl. V témže časopise je na s. 147—156 otištěn shrnující výklad Ladislava Nezdařila *Umělecký překlad v theorii a praxi Otokara Fischera.* Autor uvádí názory našeho předního theoretika překladatelského umění a konfrontuje je s jeho tlumočnickou praxí, která dala naší literatuře tolik dosud nepřekonaných překladů předních děl světových literatur. Vysoko oceňuje Fischerovo umění slova, které takřka k nepoznání zaceluje mezeru mezi jazykem tvorby původní a přeložené; za nejcharakterističtější pokládá pro Fischera jeho umění vcítit se do stylistických individuálností mistrů české poesie a využívat této schopnosti při vlastní překladatelské práci. To mu umožnilo tlumočit do češtiny Heina na př. stylem Havlíčkovým, Goetha ve stylu lidové písně a jindy typickou dikcí i intonací Svatopluka Čecha a pod.

Česká nářečí. Z prací dialektologických vyšlých v nedávné době upozorňujeme na tři méně dostupné stati. První je diskusní příspěvek polského slavisty T. Lehra-Spławińského o historickém základě v seskupení českých nářečí *Tło historyczne ugrupowania gwar czeskich* (Rocznik Slawistyczny 17, 1952 [vyšel 1953], s. 19—27). V něm se autor snaží dokázat, že dnešní česká nářečí jsou ve svém zeměpisném rozložení původu kmenového; byla to nářečí jednotlivých kmenů, z nichž později splynutím vznikl český národ. Podle několika isogloss (*skála, bříza, bláto*; *prauda, krava*; *voko*//*oko*; *iskra, idlo*// *jьskra, jědlo*; *šč*//*šť*; *už(v)orat*//*uš(v)orat*; *tfoje*//*tvoje*; *ťe,ďe*//*te,de*; *ś,ź*//*s,z*; *dz*/*z*) stanoví sedm tradičních hlavních nářečních oblastí (středočeská, východočeská, jihočeská, západočeská, hanácká, lašská a slovácká) a jejich hranice pokládá za shodné s hranicemi původních kmenů. Stať Lehra-Spławińského, vyvozující dalekosáhlé závěry z materiálu velmi omezeného a ne vždy dobře územně vymezeného, nepochybně zasluhuje kritického rozboru; zatím ji jen stručně zaznamenáváme.

Aktuální otázce rychle pokračujícího rozkladu našich nářečí jsou věnovány dva články z různých oblastí. První je stať Josefa Kotala *Současný stav lidové mluvy v jihozápadních Čechách* (Život Plzeňska 4, 1953, s. 88—91), podávající přehledný výklad o mizení nářečních jevů, zejména hláskoslovných a tvaroslovných, v jednotlivých oblastech jihozápadních Čech, o vzájemném prolínání nářečních prvků a jejich hranicích. Stručné závěrečné poznámky informují o současném stavu lidové mluvy v nově osídlených oblastech pohraničních. Článek Kotalův, který je vlastně výtahem z rozsáhlejší práce, přináší některé zají-

mavé postřehy a příspěvky materiálové, jeho nedostatkem je však dosud zřejmě malá zkušenost v moderních metodách dialektologického průzkumu a jistá neujasněnost terminologická.

Obdobného obsahu je příspěvek Zdeňky Sochové *K jazykové charakteristice Studénky* v časopise Slezského studijního ústavu „Radostná země“ (1953, s. 68—70). I tu autorka zjišťuje značnou rozkolísanost při užívání místního nářečí ve Studénce ve Slezsku a s důkladnou znalostí také věcnou zaznamenává hlavní rysy dnešního stavu jak po stránce lexikální, tak i hláskoslovné, tvaroslovné a slovotvorné.

Zdeněk Tyl

OKÉNKO Z NAŠÍ PORADNY

S jakým počátečním písmenem psát názvy správních oblastí? Z dotazů týkajících se pravopisu vyjímáme tentokrát dotaz, jak psát názvy různých správních celků, jako krajů a okresů u nás, oblastí a rayonů v Sovětském svazu a pod. Ve všech těchto případech jde o spojení obecného podstatného jména (*kraj, okres* atd.) s jménem přídavným odvozeným od (podstatného) jména vlastního, zpravidla osadního (*pražský* od *Praha* a pod.). Taková spojení mívají obvykle povahu pojmenování obecných; přídavné jméno v těchto spojeních blíže určuje obecné označení sice vztahem k jedinečné věci (osadě), toto určení má však přesto obecný charakter: *pražský barok* je barokní sloh, s nímž se setkáváme v Praze, *plzeňské pivo* je pivo vyráběné v Plzni a pod. Tak je tomu v zásadě i tehdy, když podstatné jméno, které je jádrem takového spojení, označuje jisté větší nebo menší území: *česká země* nebo *země česká* je země náležející Čechům, *pražský kraj* je kraj kolem Prahy atp.

Jestliže nám však jde o přesně vymezenou správní oblast, nabývá celé spojení charakteru vlastního názvu a přídavné jméno povahy individuálně rozlišujícího příznaku; to se pak obráží i v písmě. Přídavné jméno píšeme v takových případech s velkým počátečním písmenem, a to ať již stojí na prvém místě nebo na druhém: *Pražský kraj, kraj Pražský,* býv. *země Česká, Moravskoslezská.* Charakter vlastního názvu tu tedy není označen na prvním slově celého spojení *Pražský kraj* nebo *kraj Pražský* (jak je tomu na př. v názvech *Naše řeč, Národní divadlo, Ústav pro jazyk český*), nýbrž jen na rozlišujícím jménu přídavném. Složená pojmenování toho druhu se tak přiřazují k dvouslovným vlastním názvům zeměpisným, jejichž jádrem je podstatné jméno obecné platnosti, jako je *Černé moře || moře Černé, Blatenské jezero, Skalnaté pleso, Rakovnický potok, poloostrov Balkánský || Balkánský poloostrov, Českomoravská vrchovina, Prachovské skály, Děčínské stěny,*

Dukelský průsmyk . . ., a k názvům ulic, čtvrtí a pod., j. *Plzeňská třída, Pražská čtvrt* atd. Máme-li na mysli určité správní jednotky, píšeme tedy *kraj Pražský, Hradecký, Jihlavský* . . . nebo *Pražský, Ústecký* . . . *kraj* a obdobně *Leningradská, Tverská* atd. *oblast*, nebo *oblast Leningradská* atd., *Moskevský rayon* i *rayon Moskevský* a pod. Velké písmeno přídavného jména v těchto případech, poukazující k chápání takových spojení jako vlastních, odlišuje zároveň výrazně přesný administrativní význam podstatného jména, které je jejich jádrem, od významu jiného nebo významů jiných, neodborných: *Jihlavský kraj* = přesně vymezený správní celek, kdežto *jihlavský kraj* = kraj(ina) kolem Jihlavy, okolí Jihlavy, *Moskevská oblast* = přesně vymezený správní celek — *moskevská oblast* = území kolem Moskvy a pod.

Jiná je situace u spojení s podstatným jménem *okres*, neboť tohoto slova se užívá dnes výhradně ve významu odborném, právě s významem správního celku. Není proto mezi pojetím obecným a vlastním věcného rozdílu. Ať již napíšeme *třebíčský okres, okres třebíčský*, anebo *Třebíčský okres, okres Třebíčský*, zůstává smysl vždy týž, jenže jednou chápeme přídavné jméno obecně, ve významu široce vztahovém (*třebíčský okres* = = okres se sídlem v Třebíči a pod.), po druhé jako individualisační určení (*Třebíčský okres* = okres, který má toto „vlastní jméno" na rozdíl od okresů jiných, jinak nazvaných). A jsou to především důvody praktické, snaha po pravopisném vyrovnání uvnitř téže věcné řady (*kraj Pražský, okres Pražský*), které nás dnes vedou k tomu, že dáváme ve shodě s návrhem nových Pravidel[1] zpravidla přednost pojetí vlastnímu, a píšeme tedy ve shodě s tím obvykle přídavné jméno s počátečním písmenem velkým (*okres Žďárský, Velkomeziříčský, Třebíčský* . . .).

Do této řady označení správních jednotek zařadily se v poslední době i názvy s podstatným jménem dráha, jako *Pražská, Plzeňská, Českobudějovická dráha* a pod. Psaní velkého písmene u přídavného jména má zde opět i platnost významově rozlišovací: *Pražskou, Plzeňskou* atd. *drahou* rozumíme určitou, vymezenou administrativní oblast (nazvanou tak podle svého střediska), kdežto *pražská dráha, českobudějovická dráha* nám znamená i nadále dráhu vedoucí odněkud do Prahy, do Budějovic atd., tedy totéž, co vyjadřujeme obvykleji synonymem *pražská, plzeňská, českobudějovická trať.* *md*

---

[1] Dosavadní Pravidla uvádějí psaní s písmenem malým (okres třebíčský, moravskobudějovický okres); v praxi však nebyl tento předpis často dodržován.

Naše řeč, časopis Ústavu pro jazyk český ČSAV; roč. XXXVII, 1954, čís. 1—2. Vyšlo 30. IV. 1954. Řídí univ. prof. Dr Alois Jedlička s redakční radou. Vydává Ústav pro jazyk český Československé akademie věd v Nakladatelství ČSAV. — Tiskne Knihtisk, n. p., závod 03, Jungmannova tř. 15, Praha II. Novinové výplatné povoleno dohl. pošt. úřadem Praha 022, č. j. 313/130-Ře-53.